

DARIUS KUOLYS

Didikų vaizdinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijos kurtas didikų vaizdinys, interpretuojamas šio vaizdinio reikšmės, aptariamas didikų vaizdinio ryšys su to meto visuomenės politine tapatybe.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: didikai, viešpačiai, tėvynės tėvai, vaizdinys, dorybės, respublika, Radvilai, Chodkevičiai, Sapiegos.

...my są Custodes constituti rzeczypospolitej w Wielkim Księstwie Litewskim...

...esame paskirti respublikos Sargais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje...

Mikalojus Radvilas Juodasis Mikalojui Radvilui Rudajam, 1551 m.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrinėtojai pagrįstai išskiria valstybės valdovą, didijį kunigaikštį, kaip svarbų senosios Lietuvos tautos tapatybės dėmenį¹. Valdovas buvo LDK politinę bendruomenę telkianti, jungianti fi-

¹ Artūras Tereškinas, *Imperfect Communities. Identity, Discourse and Nation in the Seventeenth-Century Grand Duchy of Lithuania*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 91–139; Mathias Niendorf, *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569-1795)*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, p. 67–76; klaidų nestokojantis šios knygos vertimas į lietuvių kalbą: Mathias Niendorf, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais naujai-*

gūra: šios bendruomenės nariams buvo būdinga valdovo „ištikimų ir laisvų valdinių“, „valdovo sūnų“ savimonė².

Lietuvos politinės tautos ir savų valdovų ryšį 1564-aisiais *Lenko pasikalbėjime su lietuviu (Rozmowa Polaka z Litwinem)* vaizdžiai yra nusakęs Augustinas Rotundas, išreikšdamas ir savo globėjo LDK kanclerio Mikalojaus Radvilo Juodojo požiūrį: lietuviai

tiki, kad iš to švento [Jogailos giminės] kraujo negims kažkas, kas respublikai, įstatymams ir laisvei būtų priešinga; [...] tas, kuris Dievą tiki, yra dievobaimingas, geras, doras, išmintingas, respubliką mylintis, kaip, Dievui davus, yra Jogailos kraujas, iš Lietuvos srūvantis, kuris, jums ir mums šventai viešpataudamas, dar ir pagonių žemes už Vengrijos ties Varna bei turkų kariuomenę Vengrijoje prie Mohačo apšlakstė. Ir jūs, lenkai, ir vengrai, čekai, moravai bei sileziečiai esate patyrę jų šventą, dievobaimingą, kuklų, nuosaikų, maloningą valdymą ir meilę. Juo labiau mes, savieji, jautėme ir jaučiame juos esant ne viešpačius, bet tėvynės tėvus. Tai, ką turime, iš jų turime, nieko savo neturėjome, mūsų viešpats irgi nieko savo neturi; jis nesinaudoja viešpatyste kaip savo nuosavybe, bet ja su mumis dalijasi, jis taip mus myli, kad ir tėvas savo sūnų labiau mylėti negali.³

Sykiu Jogailaičiai buvo iškelti į lietuvių kilmės mito centrą: „mūsų viešpats kilęs iš Libono“, dar vadinamo Palemonu⁴.

Toks respubliką ir piliečius mylinčio, jų laisvę gerbiančio, dorybes įkūnijančio ir liudijančio valdovo – tėvynės tėvo – vaizdinys LDK kultūroje išliko vyraujantis iki XVIII a. pabaigos, iki valstybės žlugimo. Taip pat stengtasi pabrėžti ir vėlesnių šalies valdovų giminystę su Jogailaičiais: teigtas prigimtinis, kraujo ryšiu pagrįstas, valdovų savumas. 1589-aisiais į Lietuvos sostinę atvykusį Žygimantą Vazą, Žygimanto Senojo dukters Kotrynos sūnų, Vilniaus

siais amžiais (1569–1795), vertė Indrė Dalia Klimkaitė, Vilnius: Mintis, 2010, p. 80–90; Edvardas Gudavičius, „Valdovas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius: Aidai, 2001, p. 734–752.

² Darius Kuolys, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 159–162.

³ Augustinas Rotundas, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, in: *Šešiolikto amžiaus raštija, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5)*, Vilnius: Pradai, 2000, p. 184, 262. Birutės Mikalonienės vertimas cituojant patikslintas atsižvelgus į lenkišką originalo tekstą.

⁴ *Ibid.*, p. 185, 263.

akademija sveikino lotyniškai „Lietuvos Respublikos Angelo“ vardu visų pirma kaip Jogailaitį, kaip iš „lietuvių kraujo“, „iš lietuvių tautos iškiliosios“ kilusį valdovą, o lietuviškai sukurtame eilėraštyje vadino jį tiesiog „Jogėla“ (Jogaila) ir „Tėvu“⁵. XVII a. pirmojoje pusėje Vilniaus bažnyčiose sakytuose pamoksluose kunigas Jokūbas Olševskis valdovus Žygimantą ir Vladislovą Vazas skelbė esant „Jogailos palikuonimis“, jo dorybių paveldėtojais ir akcentavo ypatingą jų vaidmenį „Lenkų ir Lietuvių Respublikoje“: be viešpaties Respublika esanti „kaip kariuomenė be etmono, kaip kaimenė be piemens, kaip laivas be vairininko, kaip kūnas be galvos, kaip pasaulis be saulės šviesos“; „karaliaus gyvastis ne tik karaliaus, bet ir visą Respublikos kūną atgaivina“, valdovas esąs „šviesiausias Respublikos mylimasis“, jis – bitė, sunešanti į „Respublikos avilį“ pilnus korius „paguodos ir ramybės medaus“⁶. Lietuvos ir Lenkijos valdovais tapę Saksai taip pat viešai skelbti esą Jogailaičių vaikaičiai: teigta, kad „didų karališką Jogailos kraują“ į jų gyslas įliejusi šv. Kazimiero sesuo Barbora Jogailaitė, ištekėjusi už Saksonijos kunigaikščio Jurgio⁷. Ne tik kaip tėvynės tėvą, bet ir kaip Jogailaitį šlovino lietuviai iš Gediminaičių kilusios Konstancijos Čartoriskaitės sūnų Stanislovą Augustą Poniatovskį, paskutinį Lietuvos didįjį kunigaikštį ir Lenkijos karalių. „Žinau, kad Jogailos kraujas Tavo gyslomis / Iš Motinos teka, Išmintingasai Karaliau! [...] Turi teisingą Tėvynės Tėvo vardą, / Nes esi geras!“ („wiem, że JAGIELLONSKA Krew w Twych żyłach płynie / Po Matce, Mądry Królu! [...] Oyca Oyczyzny nosisz sprawiedliwie Imie, / Boś Dobry!“)⁸, – 1778-aisiais valdovo gimtadieniui skirtame eilėraštyje rašė anoniminis Lietuvos pijorų poetas. „Nešiojiesi savo širdyje šlovingiausio Jogailai-

⁵ „Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi, Sigismvndo III. D. G. Regi Poloniae Magnoque Duci Lithuaniae, etc. etc., Vilnae: Typis Illustriss. Principis Nicolai Christophori Radiuili. M.D.LXXX.IX“, in: *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, parengė, iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, p. 128–129, 214–215.

⁶ [Jakub Olszewski], *Kazania albo Tytły przez wielebnego xiędza Jakuba Olszewskiego Soc. Iesu S. Theolog. doktora kaznodzieję farskiego wileńskiego. Rożnych lat rożnym osobom wystawione znowu teraz w Drukarni Wileńskiej Soc. Iesu ponowione*, [Wilno: w Drukarni Wileńskiej Soc. Iesu], 1645, p. 12, 15, 46, 51, 58, 61, 65, 201, 208, 256, 275, 277.

⁷ [Kazimierz Niesiołowski], *Otia publica vix domestica prożnoty rożne, publiczne, domowe, dawne, późnieysze, terażnieysze, nowe [...]*, [Pińsk: Nowa typografia], 1743, p. 1–2, 9–10.

⁸ *Zebanie Rymow z rożnych okolicznosci pisanych mianowicie imieniem Konwiktu Szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum*, w Wilnie: w Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitey u Scholarum Piarum, 1779, p. 24, 26.

čių kraujo brangų impilą“ („nosisz w sercu swoim drogi zlew najslawniejszej krwi jagiellońskiej“), – vieša kalba sveikindamas į Lietuvą 1784 m. atvykusį valdovą priminė Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvilas⁹. Pasak amžininkų, 1786-aisiais Vilniaus katedroje būdavo aukojamos šventos mišios „už Jogailaičių šeimą, o ypač už dabar viešpataujančio Karaliaus asmenį“¹⁰.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje greta valdovo reikšmingą vaidmenį buvo įgijusi diduomenė. Istoriniai tyrimai liudija valdovus nuo seno supusių didikų giminių politinį savarankiškumą, jų gyvą rūpestį Lietuvos valstybės reikalais, stiprią genealoginę savimone¹¹. Artūras Tereškinas yra aptaręs LDK bendruomenės tapatybei svarbias XVII a. didikų viešas kalbas, laikysenas, vertybines nuostatas, Jakubas Niedźwiedźius – didikų vaizdavimą XVII–XVIII a. panegirinėje Lietuvos literatūroje¹². Šiuos tyrimus pratęsdamas išsamiau panagrinėsiu senosios raštijos kurtus didikų vaizdinius, jos ryškintus didikų vaidmenis to meto valstybėje ir visuomenėje, apžvelgsiu, kokį politinį elgesį siekė formuoti didikams skirtos raštijos retorika ir žodynas¹³.

Patys Lietuvos didikai privačiuose dokumentuose ir viešose kalbose pabrėžia ypatingą savo ryšį su Respublika – Lietuvos politine bendruomene, Lietuvos tauta, Lietuvos valstybe. Didiko „meilė Respublikai“, „tarnavimas Respublikai“, „Respublikos saugojimas“ LDK kultūroje tampa svarbiomis

⁹ Adam Stanisław Naruszewicz, *Dyaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wydała Magdalena Bober-Jankowska, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2008, p. 63.

¹⁰ Liudvika Byševska, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis* = Ludwika Byszewska, *Żurnal podróży do Wilna z roku 1786*, vertė Vyturys Jarutis, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 94, 150.

¹¹ Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003; Idem, *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2016; Idem, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2017, p. 62–77, 92–102, 361–418; Lidia Korczak, *Litewska rada wielkosiążęca w XV wieku*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1998; Eadem, *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2008.

¹² Artūras Tereškinas, *Imperfect Communities*, p. 140–181; Jakub Niedźwiedź, *Nieśmiertelne teatru sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia akademicka, 2003, 185–271.

¹³ Apie normatyvinio žodyno ir politinio elgesio sąsajas plačiau: Quentin Skinner, *The foundations of modern political thought*, t. 1: *The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, reprinted 1994, p. xii–xiii.

bendrosiomis vietomis. Beje, „Respublikos“ sąvokos turinį pakankamai aiškiai nusako to meto Lietuvos intelektualai. „Respublika yra žmonių sąjunga, kurios narius jungia vienas Dievas, viena teisė ir vienas viešpats ir kurioje visi žiūri bendros, o kartu ir savo naudos“ („Rzecz pospolita iest ziednoczenie ludzi pod iednym Bogiem, pravem, panem, na pospolity pożytek patrzących y oń się sam staraiących“), – teigia Rotundas¹⁴. Leonas Sapiega Trečiojo Lietuvos Statuto pratarinėje kalba apie papročius ir tvarką „tame žmonių susibūrimė ir bendruomenėje, kurią mes respublika vadiname“ („v tom zgromaženju a pospolitovanju liudskom, ktororoje my rečju pospolitoju nazyvajem“)¹⁵.

Asmeniniu rūpesčiu „Respublikos gerove“ („pro salute Reipublice“) aiškina savo veiksmus LDK kancleris Albertas Goštautas 1525-aisiais rašytame memoriale karalienei Bonai Sforcai. Jo protėviai esą per kelis šimtmečius „labiausiai šiai Respublikai nusipelnę“: „majores meos [...] optime ab aliquot centum annis de hac Republica meritos“. Pasak Goštauto, jau jaunystėje jis pats pasižymėjęs „šlovingiausiais nuopelnais Respublikai“. Kilus Mykolo Glinskio maištui, „vienintelis iš patricijų Respubliką apgyniau“ („unicus patricius Rempublicam servaveram“), – tvirtina karalienei. Maišto metu jaunas Goštautas išsakęs Lietuvos didikams tokį imperatyvą: „neleista mums, patricijams, nei tėvynės apleisti, už kurią mirti yra privalu, nei lauzyti ištikimybės viešpačiui sosto įpėdiniui“ („quia non licet nobis patriciis patriam, pro qua moriendum est, deserere, dno. hereditario fidem violare“)¹⁶.

Rūpintis „respublikos gynimu“ savo brolių Mikalojų Radvilą Rudą 1549 m. laiške iš Krokuvos ragina Barbora Radvilaitė¹⁷. „Esame paskirti respublikos Sargais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“ („my są Custodes constituti

¹⁴ Augustinas Rotundas, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5), Vilnius: Pradai, 2000, p. 176-177, 255. Birutės Mikalosenienės vertimas cituojant patikslintas atsižvelgus į lenkišką originalo tekstą.

¹⁵ *Statut Vjalikaga Knjastva Litouskaga 1588*, vyriausiasis redaktorius I. P. Šamjakin, Minsk: Vydavectva „Belaruskaja Saveckaja Encyklapedyja“, p. 44-45.

¹⁶ „Albertus Gastold, Palatinus Vilmensis, Bone Sphortie, Regine Polonie. Contra duces Constantinum de Ostrogk et contra Radivillones“, in: *Acta Tomicianae*, per Stanislaum Gorski, t. VII, 1859, p. 261-263, 266-267; „Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5), Vilnius: Pradai, 2000, p. 37, 40, 42, 49-51. Cituojant Eugenijos Ulčinaitės vertimą kai kurios sąvokos patikslintos atsižvelgus į originalo tekstą.

¹⁷ *Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, t. II, 2001, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, p. 409.

rzczypospolitej w Wielkim Księstwie Litewskim“), – atkartoja pusbrolio mintį, jai pritaria Mikalojus Radvilas Juodasis 1551-aisiais rašytame laiške M. Radvilui Rudajam. Ir tęsia: „Jeigu tie neišsilavinę mūsų protėviai mylėdamiesi, sutardami valdė respubliką, taip pat ir mes, žinomi dėl savo ištikimybės jai, duokdie, savo dviem varstotais [jos] neapversime, saugodami ją kaip mūsų motiną ir maitintoją ir t. t. ir t. t.“ („Jeśli oni rudes proavi nostri miłując się, tą swą swornością regebant rem publicam, że też my cognita fide onej, dali-bog, swyma warstaty dwiema nie przewrocimy, strzegąc jej tanquam matrem et altricem nostram etc. etc.“)¹⁸. Vėlesniame, nedatuotame, laiške pusbroliui M. Radvilui Rudajam M. Radvilas Juodasis lygina save su „romėnais, kurie gerai savo Respublikai tarnavo“, ir teigia: „Džiaugčiausi žinodamas, kad klydau neleidamas bedieviškos unijos, noriu geriau taip eiti iki karsto vienas pasaulyje, negu sutikti su Respublikos nelaisve ir joje mirti, bet, atrodo, joje mirsiu“ („Radbym wiedział com potknął, jeśli to, żem nieprzyzwolił na niezbożną unię, wolę tak z tym do grobu iść bez wszystkich na świecie, niż przyzwolić na niewolę Rzeczypospolitej i w niej umrzeć, acz podobno w niej umrę“)¹⁹.

Kaip Lietuvos Respublikos gynėjas M. Radvilas Juodasis iškyla 1564-ųjų žiemą Lenkijos Karalystės seime Varšuvoje. Čia jis viešose kalbose teigia, jog lietuviai „nuo seno stoji greta Karūnos su savo gerai sutvarkyta Respublika“ („cum Republica sua bene ordinata zdawna do Korony przystąpili“). Todėl ir dabar lietuviai „negali atsisakyti savo Respublikos“ („odstąpić suam Rem-publicam nie możemy“). Lenkai turintys žinoti, kad dėl savo Respublikos ir savo laisvės „mes, šiaurės žmonės, savo galvas noriai paguldysime“. Ypatingai uoliai Respubliką ginanti Radvilų giminė: ji visada rūpinosi, „kad Lietuvos Respublika būtų gerai apsaugota“ („aby Recz P. Litewska dobrze obwarowaną była“). Pats M. Radvilas Juodasis dėl Lietuvos Respublikos kaip romėnas Scevola esąs pasirengęs susideginti ranką²⁰.

Pirmasis Lietuvos senatorius, Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius Lietuvos seime Brastoje 1566-ųjų birželį aiškina bajorijai, kodėl būsimoje

¹⁸ *Ibid.*, p. 85–86.

¹⁹ Józef Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565)*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2014, reedycja z 1939 roku, p. 293–294.

²⁰ *Zrzodlopisma do Dziejow Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, drukiem ogłosił A. T. hr. z Kościelca wojewodzie Działyński, 1861, d. II, sk. I, Poznań: Czcionkami Ludwika Merzbacha, p. 338, 340, 352, 354.

sąjungoje su Lenkija lietuviams būtina išsaugoti savo Respubliką: „Mat, jei mūsų protėviai tuo pasirūpino ir tokias patikimas bei saugias sąlygas mums po savęs paliko, ar mums taip pat nedera visu tuo rūpintis, kad savo palikuonims, duok Dieve, paliktume visą Respubliką sveiką“ („Bo iesli przodkowie naszy tho opatryli, i takie warunki pewne a bezpieczne, nam po sobie zostawily, nam thesz czy niegodno iesth tego wssystkiego postrzegacz, abysmy potomkom nassym, takiesz wssystką Rzecz pospolitą czalą dali Bog zostawily“)²¹.

Įsidėmėtina, kad didiko ištikimybę Lietuvos Respublikai 1569-aisiais, Liublino seimo metu, Radvilai iškelia aukščiau už lojalumą valdovui. Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis 1569-ųjų balandžio 30-ąją iš Klecko rašo dėdei M. Radvilui Rudajam:

Jei Jūsų Kunigaikštiškoji Didenybė su kitais viešpačiais nesiteiks važiuoti [atgal į Liubliną], aš tikrai ten nesiskubinsiu, nes jaučiuosi esąs garbingas bajoras ir ištikimas savo Respublikos valdinys, ir nesinori man būti registre tų, kurie, siekdami valdovo malonės, savo Respubliką išdavė, bet, duok Dieve, [būsiu] tame kataloge, kuriame ir visi Radvilai liko, taigi, Dievui padedant, norėčiau pasilikti su savo broliais.²²

(„Jeśli WXM z inszymi pany nie będziesz raczył jechać, ja pewnie się tam nie pokwapię, bo czuję się, żem jest pocziwym szlachcicem i wiernym poddanym Rzeczypospolitej swej, a niechciałoby mi się być w regestrze tych, którzy za łaską pańską idąc, Rzeczypospolitą swoją zdradzili, ale dali Bóg, w tym katalogu, jako wszyscy Radziwiłłowie zostali, tak bych ja z bracią swą za pomocą Bożą chciał zostać.“)

Atitardamas sūnėnui, M. Radvilas Rudasis 1569-ųjų gegužės 30-ąją iš Vilniaus jam rašo, kad nusileisti Lenkijai, išsižadėti lietuvių Respublikos Radvilams neleidžiantis ypatingas jų giminės ir Lietuvos ryšys: jie esą ne privatūs asmenys, bet žmonės „garbingos ir senos giminės Lietuvoje“ („pocziwego i starożytnego narodu w Litwie“), jų protėviai tėvynę „ant savo pečių nešė, saugojo, gynė, dėl jos tarėsi taip, kad ją sveiką mums, savo palikuonims, paliko“ („na ramionach swych nosili, strzegli, bronili, o niej radzili, tak jako

²¹ „Votum Waleryana Biskupa Wileńskiego na Unią Korony z Litwą“, in: *Dziennik Warszawski*, Warszawa, 1826, t. V, Nr. 15, p. 175-176.

²² Tomasz Kempa, *Mikolaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński*, Warszawa: Semper, 2000, p. 57.

ją cało nam potomstwu swemu zostawili“). Kad nebūtų „savo Respublikos žūties priežastimi“ („przyczyną zguby Rzeczy swej Pospolitej“), M. Radvilas Rudasis sakosi ketinęs prisidėti prie pusbrolio M. Radvilo Juodojo, kuris esą dėl to „buvęs pasirengęs iš tėvynės iškelti ir egzili“²³. Į vėlesnį sūnėno kvietimą atvykti į Liubliną „gelbėti Respublikos“ M. Radvilas Rudasis 1569-ųjų birželio 1-osios laišku atsako: „su džiaugsmu garbingai mirčiau, kad tik savo Respubliką išgelbėčiau“. Tačiau „Liublino turguje“ to esą nebegalima padaryti: tai, kas jame vyksta, „nėra unija“, nėra partnerių tarimasis, bet prievarta²⁴. Taigi ištikimybę Lietuvos Respublikai Radvilai laiko iš protėvių paveldėta ir palikuonims privaloma giminės dorybe, LDK suverenumu, jos teisių ir laisvių gynimą – giminės priederme.

Meilė tėvynei turinti lemti mūsų santykį su valdovu, rinkdamiesi kandidata į valdovus visų pirma turime žiūrėti, ar jis bus naudingas mūsų tėvynei, – aiškina M. K. Radvilas Našlaitėlis 1587-aisiais rašytame laiške M. Radvilo Rudojo sūnui Kristupui Radvilui Perkūnui. Teigia:

[...] jei kas apie tėvynės gerovę ne tik mąstyty, bet ir išties ja rūpintųsi, remdamasis vien pačia tėvynės meile, kuri yra *versus posteritatem* [t. y. nukreipta į būsimas kartas], nes ir po mūsų žmonės tėvynėje gyvens, bent jiems reikia kažką gero palikti, ne sienoms, ne girioms, bet žmonėms, taigi, jei matome, kad kandidatas geras ir naudingas *posteritati* [t. y. ateičiai, būsimoms kartoms], kodėl jam netarnauti, kitaip Dievas nubaus, jei atsisakysime to, ką daryti privalome, bet, jei [kandidatas] blogas, reikia tuojau pat paskelbti ir parodyti, kad nieku būdu nėra geras ir naudingas viešpats.²⁵

Beje, antitezę tarp Radvilų susirūpinimo Lietuvos Respublika ir valdovo Žygimanto Augusto atsainaus požiūrio į ją tuo metu brėžia ir Radvilų aplinkos intelektualai. 1584-aisiais sukurtoje ir 1592-aisiais kartu su Jono Radvano *Radviliada (Radvilias)* paskelbtoje Andriaus Volano „Laidotuvių kalboje pagerbiant Šviesiausiąjį Kunigaikštį Mikalojų Radvilą...“ („Oratio funebris in

²³ Tomasz Kempa, Listy Radziwiłłów z okresu unii lubelskiej (1568-1569), in: *Zapiski Historyczne*, 2004, t. LXIX, sąs. 4, Toruń, p. 104.

²⁴ *Ibid.*, p. 107-108.

²⁵ *Scriptores rerum polonicarum*, t. VIII: *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki, 1885, p. 35.

laudem Illustriss[imi] Principis, Nicolai Radivili...“) teigiama, kad Lietuvą kovose su Maskva ištikusių „didelių pralaimėjimų ir nelaimių priežastis“ – „ankstesnio Valdovo“ Žygimanto Augusto atsainumas ir nerūpestingumas, ir tik velionis didysis LDK etmonas M. Radvilas Rudasis pragaištyje Lietuvos Respubliką gelbėjęs. „Vien tik Radvilo dorybė ir begalinė drąsa šią palaužtą Respubliką palaikė, o jo narsi ir dora veikla visada buvo skirta tam, kad nuo visiško sunaikinimo ją apsaugotų“ („una Radivili virtus, summaque fortitudo, afflictam hanc Rempub[licam] sustinuit, et ne extrema internecione deleretur, fortem ac fidelem semper operam adhibuit“)²⁶. Spėtina, kad panašią takoskyrą tarp Radvilų rūpesčio ir Žygimanto Augusto nerūpestingumo bus akcentavęs ir Augustinas Rotundas 1560 m. M. Radvilui Juodajam įteiktoje *Kronikoje, arba Lietuvos istorijoje (Cronica sive Historia Lithuana)*. Nesvyžiuje saugotą ir mūsų dienų nepasiekusį šio darbo rankraštį XVII a. skaitė Albertas Vijūkas-Kojalavičius, savo kurtame Lietuvos istoriniame pasakojime vaizdžiai supriešinęs paskutiniojo Jogailaičio Žygimanto Augusto ir Radvilų laikysenas lietuvių Respublikos atžvilgiu. 1653 m. Vilniuje išleistame *Radvilų metraštyje (Fasti Radiviliani)* jis išaukština Radvilų pastangas apginti Lietuvos savarankiškumą Liubline „kone apkurtusio karaliaus“ akivaizdoje ir teigia, kad „širdgėla“ dėl to, „ką Liubline buvo padaręs“, tapusi Žygimanto Augusto mirties priežastimi²⁷. Taip LDK istoriniame pasakojime Radvilai tampa ištikimybės Lietuvos Respublikai, o paskutinis valdovas Jogailaitis – jos išdavystės ir išdavystę lydinėsios kančios iškalbingais ženklais.

Meilė savo Respublikai iškeliami kaip svarbiausias Lietuvos didikų bendro politinio veikimo argumentas. „Gerai suprantu, Jūsų Malonybe, kad, kaip uolus Respublikos mylėtojas, visų pirma rūpinsies Respublika“, „tikiuosi, Jūsų Malonybe, jog iš meilės Respublikai nepašyktėsi trumpam laikui savo darbo ir pastangų, kad per amžius ramybėje gyventume“, – rašo 1536-aisiais Albertas Goštautas LDK didžiajam etmonui Jurgiui Radvilui, ragindamas kartu prie-

²⁶ Andrius Volanas, „Laidotuvių kalba pagerbiant Mikalojų Radvilą“, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 279, 286–287. „Laidotuvių kalbą“ iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė.

²⁷ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, „Radvilų metraštis, glaustai išdėstantis šviesiausiosios kuni-gaikščių Radvilų giminės darbus“, vertė Darius Antanavičius = Albertvs Wiiwk Koiłowicz, „Fasti Radiviliani gesta illustrissimae domus ducum Radziwił compendio continentes“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, d. 1, p. 316–319.

šintis lenkų siekiamis įgyti pareigybių Lietuvoje ir jų norui „prisijungti prie Karalystės [lietuvių] visuomenę“. Tai savos Respublikos labai esą būtina daryti, „kad mes išvengtume amžino mūsų palikuonių prakeiksmo“²⁸.

1571-ųjų lapkritį M. Radvilas Rudasis ir Jonas Chodkevičius, dalyvaujant M. K. Radvilui Našlaitėliui, sudaro slaptą sutartį, kuria įsipareigoja: „dėl Respublikos, mūsų tėvynės LDK, poreikių, dėl jos gėrio kartu sueiti ir širdingai tartis“ („w potrzebach R. P. patry naschey V. Kx L o yey dobrem z sobą szye znoszycz y othym serdecznye radzycz“). Ir tvirtina: „ištikimiams ir dorybingiems bei LDK Respublikos gėriui prisiekusiems bičiuliams, ištikimiams ir dorybingiems sūnums privalu apie savo tėvynę mąstyti, kad ji iš Dievo malonės ir mūsų pastangomis galėtų sugrįžti į savo ankstesnę grožį ir šlovę“ („vyernym a cznothliwym przyaczyolom y zaprzyssevezonem a o dobrem Rp: V kx Lyth: Iako vyernym a cznothlivym synom o oyczyznye szvey obmislyavacz przynalyezy Tak Iakoby ona za laską Bożą a staranyem naschim kv pyerwschey ozdoby y slavye szvey przyszcz mogła“)²⁹. 1632-aisiais, mirus valdovui Žygimantui Vazai, M. Radvilo Rudojo vaikaitis Kristupas Radvilas ir Leonas Sapiega, du tuo metu įtakingiausi Lietuvos didikai, du etmonai, laiškuose vienas kitam deklaruoja siekį susikabinti rankomis ir bičiuliškai tartis „dėl visų tų reikalų, kurie priklauso Respublikos, mūsų tėvynės, vientisumui ir saugumui, stengiantis, kad mūsų abipusis pasitikėjimas ir draugystė galėtų pasitarnauti Respublikos gėriui“³⁰.

Tarnavimo Respublikai imperatyvą didikai išsako testamentuose, savo vaikams paliekamose instrukcijose. Jonas Glebavičius, Trakų vaivada, 1590 m. surašytame testamente „mylimiausiems savo vaikeliams“ prisako, „kad Respubliką nuoširdžiai ir tikrai mylėtų, stropiausiai saugodamiesi, kad jos laisvės jokios žalos nepatirtų“ („abyście Rzeczpospolitą szczerze a prawdziwie miłowali, co napilniej tego strzegąc aby żadnego szwanku w wolnościach swych nie ponosił“)³¹. Mikalojus Sapiega, Vitebsko vaivada, 1598-aisiais gudiškai

²⁸ *Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, t. I, 1998, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, p. 100.

²⁹ „Tranzakcyja familiyna, pomiędzy Ianem Chodkiewiczem a Mikołaiem Radziwiłłem i iego synowcem Mikołaiem Krzysztofem Radziwiłłem“, in: *Dziennik Warszawski*, Warszawa: Drukarnia N. Glücksberga, 1897, t. VII, Nr. 22, p. 287–288.

³⁰ *Scriptores rerum poloniarum*, t. VIII, p. 280.

³¹ Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992, p. 59, 66. Šio leidinio parengėja ir komentarų autorė teigia, kad testamente Glebavičius kalba ne apie Abiejų Tautų, bet apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Respubliką.

sudarytame testamente reikalauja savo vaikus „garbingai išlavinti“, kad šie „vėliau galėtų būti naudingi respublikai“³².

Kristupas Radvilas Perkūnas, LDK didysis etmonas, 1599 m. testamente prašo, kad po mirties jo antkapyje „būtų iškaltos eilutės“, jog jis „ištikimai ir noriai savo tėvynei ir savo viešpačiams riterio amatu visada, kai tik reikėjo, tarnavo“, jog šiuo amatu vertėsi visą savo laimingą gyvenimą „tarnaudamas viešpačiams ir Respublikai“. O savo palikuonims linki, „kad ne tik dėl mano paliepimo, bet ir patys to norėdami niekada nesigailėtų savo sveikatos ir savo nuosavybės dėl jo didenybės karaliaus geros šlovės ir dėl mūsų Respublikos gerovės“³³. 1603 m. Nesvyžiuje savo sūnams sukurtoje „Atmintinėje“ („Admonitoryum“) M. K. Radvilas Našlaitėlis džiaugiasi, kad dar gyvas būdamas pamatęs, jog jo vaikai tapo „deramai išauklėti, savo luomo verti, savo tėvynei naudingi ir vertingi“. Ir primena jiems, kad jauni būdami „netingėtų būti generaliniuose suvažiavimuose, stebėti ir mokytis tėvynei tarnauti, lavindamiesi, kad būtų naudingų indu šios Respublikos, savo mylimos tėvynės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, indaujai [t. y. tarnybai]“ („abyście byli dobrem naczyniem do służb tej Rzpltej, ojczyzny swej miłej W. X. Litewskiego“)³⁴. Brastos vaivada Kristupas Despotas Zenavičius 1611 m. testamente sūnui Mikalojui sako: rodęs jam tėvo pavyzdį, „kad po Jehovos, mūsų tėvų Dievo, kuriam amžinai lenkis šlovindamas jo šventą vardą, garbingai šiame pasaulyje gyvendamas mylėtum Respubliką, savo motiną, už kurią mirti ir kuriai visą save atiduoti, kuriai visiškai pasiaukoti ir kurią tiesiog dievinti privalome“ („żyjąc uczciwie na tym świecie Rzeczypospolitą matkę swą miłował, pro qua mori et cui nos totos dare, et in qua omnia nostra ponere, et quasi consecrare debemus“). Ir tęsia:

Dėl gyvojo Dievo prašau tavęs, mano mylimas sūnau, ir tavo palikuonių, kad jūsų balsas tėvynėje būtų švento teisingumo šauklis, juk taip pat dora yra padėti tam,

³² *Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, Petersburg: Drukarnia b. Sużyńskiego, 1890, t. 1, p. 348.

³³ Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992, p. 82–83.

³⁴ *Scriptores rerum polonicarum*, t. VIII, p. 58, 64. M. K. Radvilas Našlaitėlis čia žaidžia lenkiško žodžio „služba“ reikšmėmis: XVII amžiuje šis žodis turėjo ne tik „tarnystės“, „tarnybos“, „patarnavimo“, bet ir „indaujos“, „servizo“ reikšmes.

kas tėvynei gera, o tai, kas jai bloga, sau prisiimti. Tėvynėje, kurioje gimė tavo protėviai ir aš su tavimi gimiau, pačiai savo Respublikai kaip sūnus tarnaudamas, ją garbinau ir jos didį tikėjimą bei dievobaimingą dorybę ištikimai ir kartu su savo palikuonimis saugojau.³⁵

LDK lauko etmonas Kristupas Radvilas, K. Radvilo Perkūno sūnus, 1619-aisiais sudarytame testamente meldžia Dievą, kad ne tik sūnų Jonušą, bet ir dukterį Kotryną Jis ugdytų, tėviškai globotų ir „padarytų naudingu indu savo Bažnyčios ir Respublikos patarnavimui“ („naczyniem godnym do usługowania Kościolowi swemu i Rzeczypospolitej uczynił“). O vaikus įspėja:

Taip pat atminkite, kad kuo kilnesne prigimtimi [Dievas] jus pagerbė, tuo daugiau reikalauja iš jūsų patarnavimų savo giminei ir pareigų savo tėvynei. [...] Tarnaukite jus auklėjančiai savo tėvynei, kaip tai, kurią, po Dievo, pirmąją privalu mylėti, ir netingėkite jos gelbėti. Vadovaukitės tai darydami tiek kitų savo protėvių, tiek ir mano, jūsų tėvo, pavyzdžiu, matydami, kad mes sau visada aukščiau sveikatos, aukščiau turtų ir garbės, aukščiau laimės ir sunkumų, aukščiau žmonių malonės ir nepalankumo tėvynę kėlėme ir vienas paskui kitą žengėme jai tarnauti.

(„Na to też pomnieli, że im was zacniejszym uczcił urodzeniem, tym większe po was w usługowaniu imieniowi swemu a ojczyźnie waszej powinności potrzebuje. [...] Ojczyźnie swej, która was wychowa, jako tej której po Bogu pierwsza *debetur pietas*, służcie i nie bądźcie leniwymi do ratowania jej. Rządźcie się w tej mierze przykładem jako inszych przodków swych tak i moim, rodzica waszego, że nad zdrowie, nad majątność i honory, nad szczęście i przeciwieństwom, nad łaskę i niechęć ludzką zawždyśmy sobie ojczyznej przekładali i na usługowaniu jej jeden po drugim następowali.“³⁶)

Leonas Sapiega, LDK didysis etmonas, 1633-aisiais paliktame testamente, kreipiasi į sūnų Kazimierą: „o jūsų, viešpatie Kazimierai, prašau ir reikalauju,

³⁵ Urszula Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992, p. 109.

³⁶ *Ibid.*, p. 150.

kad Jo Didenybei karaliui, savo viešpačiui, taip pat ir Respublikai, savo tėvynei, tarnautumėte ištikimai, dorai, noriai ir stropiai³⁷.

Taigi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įpareigojimas mylėti savo Respubliką, savo tėvynę ir jai tarnauti didikų perduodamas iš kartos į kartą kaip testamentinė valia. Akivaizdu, kad šiuose didikų tekstuose tėvynė suvokiama ir kaip sava politinė bendruomenė: tėvynės ir Respublikos sąvokos vartojamos sinonimiškai³⁸. Ir po Liublino unijos tėvynė, Respublika tapatinamos su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Įsidėmėtinas ir testamentuose kartojamas priesakas – vaikus išlavinti, kad jie pajėgtų būti Respublikai naudingi.

Didiko nuopelnai tėvynei, tarnavimas viešajam gėriui tampa svarbiu argumentu laukiančiame Dievo teisme. Sykiu pats testamentas virsta aistringa patriotizmo manifestacija, skirta ir tėvynėje liekantiems bendrapiliečiams. Be palikuonių iš pasaulio išeinantis LDK didysis etmonas Mykolas Kazimieras Pacas 1675-aisiais Vilniuje surašytame testamente skelbia:

Ruošdamasis stoti prieš baisųjį savo Dievo teismą, kuriame visos paslaptys bus viešai atvertos, kviečiuosi liudininkais savo Tėvynę, kuri mane savo delnuose išmaitino ir gausiomis malonėmis penėjo, bei narsiuosius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riterius ir visus tuos, kuriems buvo rašyti svarbūs raštai, sakyti žodžiai bei mano sprendimai geriau žinomi – visus šaukiu paliudyti, kaip aš kilau kiekvienam Riteriui pagal profesiją privalomais laiptais ir savo Dorybės dėka pasiekiau tą lygį, į kurį Viešpats Dievas ir mielų mano Viešpačių Karalių malonė norėjo mane pakelti, kaip visus savo darbus, jėgas ir pastangas kreipiau į vienintelį viešojo gėrio tikslą [*ad solum boni publici finem*], nepaisydamas savo silpnos sveikatos savo krūtine ir krauju gyniau savo mieląją Tėvynę kartu su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riteriais, ėjau į visus pavojus negailėdamas nei savo kraujo, nei turty, kad tik būtų atmuštas priešas ir grąžinta seniai laukiama taika. [...] Dėkoju narsiesiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Riteriams, kurie tiek metų žygiuodami kartu man padėjo: iš pradžių – kaip žygių draugai, vėliau – kaip leitenantai, kuopų vadai, pulkininkai, dar vėliau – man vadovaujant kaip Lietuvos D. K. lauko karo vadui, pagaliau – kaip visos Lietuvos D. K. kariuomenės vyriausiajam vadui. Visus juos

³⁷ *Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, t. 1, p. 401.

³⁸ Urszula Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640)*, Warszawa: Semper, 2004, p. 145.

meiliai prie savo krūtinės glausdamas, bučiuoju sveikųjų galvas, suluošintųjų žaizdas, o už kartu nuveiktus darbus, karo vargus, už ištikimybę Valdovui ir Tėvynei, riteriškai atsisveikindamas, dėkoju šiais žodžiais: *Pro Aris et focis pugnate* [Už aukurus ir židinius kovokite].³⁹

Didikas XVI a. viešajame gyvenime atstovauja Lietuvos Respublikai: visos Respublikos vardu jis sveikina į Didžiąją Kunigaikštystę atvykusią valdovą, dėkoja jam už Lietuvos labui skirtus darbus. 1551-ųjų gegužės 20-osios laiške M. Radvilas Juodasis pataria pusbroliui M. Radvilui Rudajam, kur ir kaip dera sutikti į Lietuvą po karalienės Barbaros mirties atvykstantį Žygimantą Augustą: „prie Vilniaus yra kitaip, ne vieno asmens, bet visos respublikos vardu [karalius] turi būti pasveikintas“ („u Wilna aliud est, nie od jednej osoby, a tota republica witanie być musi“)⁴⁰. Įsidėmėtina, kad didikai Kunigaikštystėje į valdovus ir po Liublino unijos kreipiasi Lietuvos Respublikos vardu. 1579-aisiais į Gardiną atvažiavęs Steponas Batoras „buvo visos Lietuvių respublikos vardu lauke pasveikintas Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilo puošnia oracija“ („był witan imieniem wszystkiej rzeczypospolitej Litewskiej od Mikołaja Radziwiła wojewody Wileńskiego w polu ozdobną oracją“), – rašo amžininkas Motiejus Strijkovskis⁴¹. LDK pakancleris Leonas Sapiega, 1588-aisiais išleisdamas Žygimanto Vazos tais pačiais metais patvirtintą Trečiąjį Lietuvos Statutą, pratarmėje dėkoja valdovui už teisybę „visos Respublikos vardu“ („imieniem vsee Reči Pospolitoe“) ir pabrėžia, kad lietuviai „valdžią ir laisvę savo rankose turi“, „patys sau kuriasi savo teisę“ – patys krašte apsirėžia bendro gyvenimo taisykles, kurioms ir valdovas privalęs paklusti⁴². Didikas su Respublika kartais sutapatinamas ir valdovų privilegijose. Žygimantas Vaza 1588-ųjų vasario 11-osios privilegijoje, suteikiančioje Leonui Sapiegai teisę publikuoti Statutą, sako, kad

³⁹ *Testament Michała Kazimierza Paca Wdy Wileńskiego Hetmana W. Ks. Litewskiego, pisany w Wilnie 4 Lipca 1675 r.*, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, MAB, f. 273–2426.

⁴⁰ *Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, t. III, 2004, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, p. 168–169.

⁴¹ Maciej Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, przez Mikołaja Malinowskiego, Warszawa, 1846, t. II, p. 428.

⁴² *Statut Vjalikaga Knjastva Litouskaga 1588*, vyriausiasis redaktorius I. P. Šamjakin, Minsk: Vydavectva „Belaruskaja Saveckaja Encyklapedyja“, p. 45, 47.

LDK pakancleris įkūnijęs pačią „respubliką, siekiančią išsaugoti įstatymus ir visas savo laisves“⁴³.

Išskirtinį didiko vaidmenį savo Respublikoje, savo tėvynėje iškelia panegirinė ir proginė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūra, didikams dedikuotų knygų pratarinės. Deodatas Septenijus, Alberto Goštauto sekretorius, 1529-aisiais valdovo patvirtintą Pirmąjį Lietuvos Statutą palydi „Goštauto pagyrimu“. Jame visą LDK kanclerio veiklą išaukština kaip kilnią tarnystę Respublikai, bendrajam gėriui ir valdovui. Goštautas ir jo protėviai visada pasižymėję „garbinga ir dorybinga ištikimybe [...] šios viešpatystės valdovams, didiesiems Lietuvos kunigaikščiams, ir visam bendrajam krašto gėriui“ („bona et virtuosa conseruacio [...] erga principes huius dominij magnos duces Lithuanie et erga totum commune bonum terrestre“). Mat „dar būdamas labai jaunas“ dabartinis kancleris „įprato teikti patarnavimus viešpačiams ir respublikai“ („consuevit seruicia exhibere dominis et rei publice“). Jis ir ginklu gynęs Lietuvą, „mylėdamas valdovą ir krašto respubliką“ („amando principem et rempublicam terrestrem“). Būtent jo „dorybingą ištikimybę ir patarnavimus“, atliktus ir atliekamus „jo malonybės viešpatystei ir respublikai“ („dominio eius clemencie et reipublice“), kiekvienas turįs „gerai įsidėmėti ir prisiminti“. Lietuvos Statuto parengimas esąs dar vienas Goštauto tarnystės Respublikai įrodymas: šio sunkaus darbo jis ėmėsis „dėl bendrojo gėrio“ („propter commune bonum“), „pasiaukodamas viešpačiams tarėjams bei visai Didžiosios Kunigaikštystės riterijai“. Lietuvos kancleris tarnausiąs valdovui ir respublikai tol, „kol [V]iešpats [D]ievas dėl bendrojo gėrio teiks jo malonybę šiame gyvenime saugoti sveiką ir laimingą“, – teigiama „Goštauto pagyrimu“⁴⁴. Venclovas Agripa 1553-iaisiais Vitenberge išleistoje „Laidotuvių kalboje apie šviesiausiojo Kunigaikščio ir Viešpaties Jono Radvilo [...] gyvenimą ir mirtį“ („Oratio funebris de illustrissimi Principis et Domini Domini Iohannis Radzivili [...] vita et morte, scripta a Wenceslao Agrippa Lithuano“) išaukština M. Radvilo Juodojo mirusį brolių Joną kaip „Respublikos viltį“ („Reipublicae spes“), „tėvynės viltį“ („spes patriae“), kaip „išmintingą, teisingą ir naudingą Respublikos valdytoją“ („gubernator Reipublicae“), kaip „didį Respublikos vyrą“ („magnus

⁴³ *Ibid.*, p. 148.

⁴⁴ Stasys Lazutka, Edvardas Gudavičius, „Deodato Septenijaus Goštautų „Panegirika“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 82–84.

vir Reipublicae“). Velionį kunigaikštį su Respublika sujungusi jau pati Radvilų giminė, kuri „dėl didžiųjų nuopelnų Respublikai“ lietuvių tautos „visada buvo gerbiama ir šlovinama“, kuri ir dabar Lietuvą valdo ir saugo. Jonas Radvilas tėvo ugdytas ir pats lavinęs tam, kad būtų naudingas Respublikai. Italijon nuvykęs, jis visų pirma išmokęs „tų dalykų, kurie reikalingi Respublikos valdymui“. Ypatingai uoliai studijavęs iškalbą ir istoriją, nes „šiuodu mokslus manė esant naudingiausius Respublikai“ („in primis Reipublicae utilia esse putabat“). Dėl savo dorybių ir išlavintų gebėjimų lietuvių kunigaikštis įgijęs tokį autoritetą ir tokią įtaką Lietuvos Respublikoje, kurių Romos Respublikoje neturėję nei Katonas dėl savo išminties, nei Ciceronas dėl savo iškalbingumo: „tanta ex omnium virtutum genere autoritas adiuncta erat, ut neque Cato in Republica Romana sapientia et gravitate, nec Cicero summa dicendi facultate plus potuerint, quam hic in nostra“. Jonas Radvilas taip savo tėvynę mylėjęs, kad dėl jos gerovės visada buvo pasiruošęs sutikti mirtį. Respublikoje jis buvęs teisingumo saugotojas, vargšų užtarėjas ir stipriųjų savivalės tramdytojas. Jo mirtis – didelė netektis Respublikai. Kunigaikščio išaukštinimą Venclovas Agripa užsklendžia pasvarstymais apie „didžiųjų vyrų“ svarbą respublikoms: „Didelės nelaimės prislegiami tie, kurių Respublikos netenka tokių Valdovų“ („Neque sane parva clade afficiuntur, quorum Respublicae huiusmodi Principibus orbate sunt“). Geras Kunigaikštis, Valdovas („Princeps“) esąs ypatinga Dievo dovana, o „didžiųjų vyrų“ mirtys pranašaujančios Respublikai didžiausius neramumus ir nelaimes⁴⁵. Tokie svarstymai atkartojami, pratęsimi ir vėliau kurtose laidotuvių kalbose.

LDK raštijoje dažnas didiko kaip Respublikos kolonos, pilioriaus, atramos vaizdinys. 1562-aisiais rusėnų kalba išleistas Simono Budno *Katekizmas* dedikuojamas M. Radvilui Juodajam ir M. Radvilui Rudajam, „kaip toms dviem šlovingoms vieno Respublikos kamieno atramoms“, ir jų pirmagimiams sūnums⁴⁶. „Esi Dievo paskirtas pirmuoju Respublikos saugotoju“ („primus a Deo praeses Reipub[licae] sis constitutus“), – tvirtina Andrius Volanas M. Radvilui

⁴⁵ „Venclovo Agripas Lietuvos laidotuvių kalba apie Joną Radvilą“, in: *Literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, Nr. 51 (3), p. 124–136. Cituojant Ramunės Dambrauskaitės-Muralienės vertimą kai kurios sąvokos tikslinamos, atsižvelgus į originalo tekstą.

⁴⁶ Raimonda Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvilas Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002, p. 260.

Rudajam 1572-aisiais išleisto ir LDK kancleriui dedikuoto traktato *Apie politinę arba pilietinę laisvę (De libertate politica sive civili)* pratarmėje. Ir pristato šioje pratarmėje Radvilų giminę kaip „Gediminų, Jogailų, Vytautų, kurie visomis jėgomis išaukštino Lietuvos Respubliką“ („Gediminos, Jagellones, Vittoudos, qui rem Lituanam summopere illustrarunt“), istorinių darbų tęsėją. Taip pat prašo Dievo, kad kanclerio sūnus Mikalojų ir Kristupą „greitai pamatytume atvestus prie Respublikos vairo“ („brevi ad gubernaculum Reipub[licae] admotos videamus“)⁴⁷. Šiuo atveju, kaip ir viešose M. Radvilo Juodojo kalbose, Lietuvos Respublika suvokiama kaip „nuo seno“ egzistuojantis, senųjų didžiųjų kunigaikščių laikus siekiantis kūrinys. Vilniaus kolegijos 1580-aisiais parengtame epicedijų rinkinyje Andrius Jurgevičius kreipiasi į prieš metus mirusį Vilniaus vyskupą Valerijoną Protasevičių „Lietuvos Respublikos“ vardu: „Tarp audringų bangų tu buvai viltis man didžiausia / Ir pavojuos visuos inkaras, uostas buvai“ („Fluctibus in mediis, tu spes mihi magna manebas: / Rebus in adversis, anchora, portus eras“). „Lietuvos Respublika“ čia taip pat guodžia ir „Tėvo“ netekusius lietuvius: „O lietuviai, manoji tauta, liek ašaras skruostais, / Netektį Tėvo brangaus savo rauda numaldyk!“ („O Lithavi, mea gens, lacrymis nunc ora rigate, / Tristia tam grati funera flete Patris“)⁴⁸. Taip didiko – Respublikos atramos – vaizdins papildomas tautos Tėvo, Tėvynės Tėvo vaizdiniu.

Ši jungtis senojoje Lietuvos raštijoje gana dažna. „Tėvynės tėvu“ („pater patriae“) už Lietuvos išgelbėjimą Ulos mūšyje pelnytai buvęs pavadintas M. Radvilas Rudasis, – teigia Volanas 1592-aisiais paskelbtoje „Laidotuvių kalboje pagerbiant Šviesiausiąjį Kunigaikštį Mikalojų Radvilą“. Ir M. Radvilui Rudajam mirus, lietuviai jautęsi „ne kaip tarnai viešpaties, bet kaip sūnūs tėvo“ netekę: „Patrem enim filii, non dominum famuli amisimus“. Išeidamas iš šio pasaulio, kunigaikštis atlikęs „paskutinę pareigą tėvynei“ – vieša kalba priminęs Lietuvos senatoriams, kad jų istorinis nemirtingumas priklauso

⁴⁷ Andrius Volanas, „Apie politinę arba pilietinę laisvę“, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 51–54. Marcelino Ročkos vertimo kai kurios sąvokos tikslintos atsižvelgus į originalo tekstą.

⁴⁸ „Epicedia in funebres exequias et celebritatem supremi diei, religiosissimi amplissimique viri, reuerendissimi domini, d. Valeriani episcopi Vilnensis [...]“, in: *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi. Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaité, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 106–107. Epicedijų vertė Eugenija Ulčinaité.

nuo ištikimo tarnavimo savo tėvynei ir Respublikai: „maldauja juos nuolatinę meilę ir ištikimybę, kaip privalu, tėvynei rodyti ir šiame trapiame ir permainingame gyvenime nieko labiau nesiekti, kaip tik nemirtingą dėl išskirtinių nuopelnų Respublikai savo vardą visoms ateinančioms kartoms perduoti“. Pats M. Radvilas Rudasis tapęs nemirtingas dėl savo „didžiausios dorybės ir garsiausių nuopelnų Respublikai“⁴⁹. „Tėvynės Tėvas“, „budriausias Tėvynės įstatymų sergėtojas“ buvęs LDK didysis kancleris Eustachijus Valavičius, – XVII a. pradžioje sukurtame antkapiniame įrašė teigia Saliamonas Risinskis⁵⁰.

LDK didžiajam etmonui Kristupui Radvilui Perkūnui Risinskis taip pat suteikia „lietuvių tautos vadovo ir tėvo“ vardą⁵¹. 1606-aisiais išleistoje herojinėje poemoje *Karolomachija (Carolomachia)* Vilniaus akademijos profesorius Laurynas Bojeris Salaspilio mūšį laimėjusį LDK didįjį etmoną Joną Karolį Chodkevičių iškelia kaip „lietuvių tvirtovę, tėvynės šviesą ir tėvą“: „Carolus arx Litauum, lux patriae atque pater“⁵². „Tėvynės Tėvu“ („Ojciec ojczyzny“), „širdingu tėvynės gynėju“ („ojczyzny obrońca serdeczny“), „lietuvių saule“ („słońce litewskie“) vadinamas etmonas 1622 m. išleistame, 1624 ir 1640-aisiais perleistame, Pranciškaus Malkoto eiliuotų tekstų rinkinyje *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių (Tureckich i inflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczzu głos)*. Pasak Malkoto, lietuviai likę be didžiojo etmono kaip lizde paukštyčiai be tėvo. Pirmąjį šio rinkinio leidimą simboliškai užsklendžia eilėraštis „Ociec ojczyzny“ („Tėvynės Tėvas“)⁵³. Kunigo Jokūbo Hasijaus „Pamokslas Didžiojo

⁴⁹ Andrius Volanas, „Laidotuvių kalba pagerbiant Mikalojų Radvilą“, in: Andrius Volanas, *Rinkiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 280, 282, 288, 290. „Laidotuvių kalbą“ iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė.

⁵⁰ Saliamonas Risinskis, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, parengė ir vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 111, 184.

⁵¹ *Ibid.*, p. 70.

⁵² Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992, p. 160–161.

⁵³ Franciszek Malkot, *Tureckich i inflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczzu głos* = Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa narodowego, 2016, p. 80–81, 110–111, 114–117, 141.

Viešpaties Jono Karolio Chodkevičiaus laidotuvėms skirtai dienai“ („Kazanie na dzień naznaczony pogrzebowi Jasnie Wielmożnego Pana P. Iana Karola Chodkiewica...“), sakytas Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje 1622-aisiais, taip pat išaukština mirusį lietuvių etmoną kaip „Tėvynės Tėvą“ („Pater Patriae“), lygų Ciceronui Romoje. Chodkevičius buvęs „Tėvynės Gynėjas kardū kaip Jozijas“, žydų karalius („Seruator Oyczynny mieczem iako Jozyasz“). Jis – „Respubliką remiantis piliorius“ („filar wspieraiący Rzeczypospol.“), „mūsų Milžinas“ („nasz Olbrzym“), kurio neteko „Lietuvių Tėvynė“ („Litewska Oycyzna“). Jis – ne tik Didžiosios Kunigaikštystės, bet ir „Lenkijos Karalystės sargas“ („Korony Polskiej stroż“). Lietuvos karo vadas tarsis antrasis žydų karalius Dovydas gynęs Dievą ir religiją. Todėl esąs „artimas Dievui“: „Bliski iest Boga, iego obronca“. Todėl ir „vertas palyginimo“ su didžiaisiais Bažnyčios globėjais ir „didžiuoju Konstantinu“⁵⁴. 1623-aisiais Vilniaus vaivada tapusį Leoną Sapiegą Vilniaus akademija sveikino, kreipdamasi į jį kaip į „tėvynės šviesą“ („lux patriae“), „Lietuvių Kunigaikštystės koloną“ („Lithai columen Ducatus“) ir į pačios „Sapiegų giminės šlovę“ („Sapiehanae gloria gentis“)⁵⁵. Įsidėmėtina, kad tie patys didiko vaizdiniai pasitelkiami ir to meto lietuvių raštijos kūrėjų, ir net lietuviškuose tekstuose. Lotyniškoje dedikacijoje „Tėvynės Tėvu“ („Parens Patriae“) Žemaičių vyskupą Jurgį Tiškevičių vadina Saliamonas Mozerka Slavočinskis, skirdamas jam „tėvų kalbą“ 1646-aisiais išleistas „Giesmes tikieimvi katholicam pridiarancias“⁵⁶. „Bažničia, jos reykmeaney essi Giaradeju, / O, Tewiszkie nuspauostos, stipru Apgineju“, – teigia „dides Lietuwos Hetmonui“ Jonušui Radvilui Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis Telega 1653-aisiais „Knygoje nobažnystės krikščioniškos“ paskelbtame lietuviškame eilėraštyje⁵⁷.

⁵⁴ Jakub Hasiusz, *Kazanie na dzień naznaczony pogrzebowi Jasnie Wielmożnego Pana P. Iana Karola Chodkiewica [...]. Miane w Nieświeżu w Kościele Societatis Iesu przez X. Jakvba Hasivsza teyże Societatis Theologa roku MDC XXII dnia nouemb. XVI*, [s. n., s. a.], l. B₄, D₄, E₂.

⁵⁵ „Applausus Academiae Soc. Iesu in solenni illustrissimi domini d. Leonis Sapieha palatini Vilnensis [...] ad sui palatinatus metropolim ingressu auditus super publica Fortitudinis, Sapientiae, Pietatis theatra. Vilnae, 1623 19 Septembris“, in: *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi. Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 264–270.

⁵⁶ Regina Koženiuskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 302.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 312–313.

Didiko – tėvynės tėvo vaizdinys išlieka gyvas ir XVIII a. raštijoje. 1766-aisiais Kražių kolegijos parengtame panegiriniame leidinyje *Herojų vaizdai... (Imagines Heroum...)*, skirtame Žemaitijos seniūno Jono Mikalojaus Chodkevičiaus įvesdinimo išskilmėms, aprašomi Chodkevičių giminės „Didvyriai“, kurie „šioje Šviesiausioje Žemaitijos Kunigaikštystėje ėjo aukščiausias Seniūno pareigas su ypatinga ištikimybe Valdovui ir Respublikai“. Tarp jų – „Tėvynės gynėjas“, „visos Lietuvos apsauga ir tvirtovė“ („Patriae defensor“, „murus et antemurale totius Litvaniae“) Jeronimas Chodkevičius, administravęs Žemaitiją XVI šimtmetyje, „tikras Tėvynės Tėvas“ („verus Patriae Pater“), „su pirmaisiais senųjų laikų ir dabartiniais Imperatoriais lygintinas“ „Lietuvos Scipijonas“ („Litvaniae Scipio“), „Religijos ir Tėvynės Gynėjas“ Jonas Karolis Chodkevičius⁵⁸. 1762-aisiais į Vilniaus vyskupas išventinamą Ignotą Masalskį sostinės poetai panegiriniuose leidiniuose sveikina kaip „Tėvynės Tėvą“ („Pater Patriae“, „Oczyzny Oycec“), „Bažnyčios pasididžiavimą, Tėvynės Apsaugą“ („decus Ecclesiae, Praesidium Patriae“), „Tėvynės Sargą“ („Patriae Custos“), „Lietuvos Viltį ir Garbę“ („Lithvae Spes Decusque“), „Lietuvos Žvaigždę“ („Sidus Littavae“), „Lietuvos Tautos Šlovę“ („Litvanae Gentis Gloria“), pabrėždami, kad garbinga Masalskių giminė visada rūpinosi „Respublikos bendruoju gėriu“⁵⁹.

Taigi didikai LDK raštijoje įgyja valdovams ir Romos senatoriams savą tėvynės tėvų vardą. Jiems taip pat ne kartą priskiriamas karaliams būdingas tarpininko tarp tautos ir Dievo vaidmuo⁶⁰. Karštai besimeldžiantis vaizduojamas ne tik pamaldumu garsėjęs LDK didysis etmonas Chodkevičius, kuris pats maldauja Viešpaties pagalbos saviesiems, kariauja, kaip senieji žydų karaliai, „už Dievo tautą“ („pro gente Dei“)⁶¹. Tarsi tarpininkas tarp Dievo ir tėvynės, tarp Dievo ir lietuvių tautos esąs Vilniaus vyskupas Benediktas Vaina, vėl lietuviams „lyg iš pelenų iškėlęs daugel metų po kanonizacijos užmirštą Karalaitį Kazimierą, šventąjį mūsų Globėją“, – teigiama 1616-aisiais kunigo Martyno

⁵⁸ *Imagines Heroum [...] Illustrissimo Excellentissimo Domino D. Joani Nicolao Chodkiewicz [...]*, Vilnae: Typis S. R. M. Academicis et Rei-Publ. Societatis Jesu, 1766, l. B₂, G₂, H, L, N₂.

⁵⁹ *Oratio sub Solennem in Cathedram Ingressum Illustrissimi et Excellentissimi Domini Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Vilnensis Ignatij ex Ducibus Roxolanis Masalski Nomine Conventus Vilnensis S. Spiritus Ordinis Praedicatorum Habita die 16. mensis maji anno 1762*, Vilnae: Typis S. R. M. Ord. Min. S. Fran. Conv., [s. a.], l. B, F, G; *In Solenni Ingressu Gratulatio Vilnae MDCCLXII die 16 maji*, [s. n., s. a.], l. A₂, D₅-D₆.

⁶⁰ Jean-Paul Roux, *Karalius. Mitai ir simboliai*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Aidai, 2007, p. 110–118.

⁶¹ Laurencijus Bojeris, *op. cit.*, p. 102–106.

Vidzevičiaus Vilniaus katedroje sakytame pamoksle laidojant „LDK Primą“ „Šventas vyskupas“ buvęs „mūsų tautos puošmena ir šlovė, visų dorybių veidrodis ir dievobaimingo gyvenimo pavyzdys“, išsimokslinęs, gerai Respubliką pažinęs ir jai patarimais tarnavęs senatorius: „visi jį kaip Tėvą širdingai mylėjo“. „Nepamiršk mūsų ten Danguje, šventas Tėve ir Ganytojau mūsų, bet, pasiėmęs į pagalbą šventąjį Kazimierą ir kitus Globėjus, įgyk iš Dievo tai, ko mums ir šiai Karalystei reikia“ („Nie zapominajże nas tam w Niebie Oycze święty, y Pasterzu nasz, a wziąwszy z sobą na pomoc Kazimierza świętego y insze Patrony ziednajcie nam u Boga potrzeby nasze y Krolestwa tego“) – kreipiamasi pamokslo pabaigoje į velionį Vilniaus vyskupą⁶². Kaip tarnystės Dievui ir Tėvynei pavyzdys iškeliamas M. K. Radvilas Našlaitėlis: jo religingumas – stiprinąs visos tautos ryšį su Dievu, saugąs bendrapiliečius nuo anapusinės pražūties. Tas pats pamokslininkas Vidzevičius 1616-aisiais Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje sakytame „Pamoksle laidojant Šviesiausiąjį Viešpatį Mikalojų Kristupą Radvilą“ velionio tikėjimą išskiria kaip pirmą ir svarbiausią dorybę. Ji – „visų dorybių fundamentas“. „Ji ypač reikalinga viešpačiams ir kunigaikščiams: ir dėl jų pačių, kad nepražūtų, ir dėl valdinių, visuotinai sekančių paskui viešpatį, kad jų nenusivestų į didį savo pasmerkimą.“ M. K. Radvilas Našlaitėlis visu gyvenimu liudijęs visuomenei gilų tikėjimą, „nuostabų nusižeminimą“. Šias jo dorybes visiems primenantis ir pamoksle cituojamas velionio testamentas. Ne mažiau stipri už meilę Dievui buvusi ir kunigaikščio meilė tėvynei: „Juk teisingai yra pasakęs Heraklis, kad Tėvynė yra tarsi antras Dievas ir pirmas bei didis tėvas.“ Velionis ne tik savo turtu, savo lėšomis, bet ir „savo kūnu auksinę Tėvynę kaip tikras jos mylėtojas gynė“, būdamas nepaprastai išsilavinęs, tarsi erelio akimi tolimus dalykus numatydamas, „Senate išminčius patarimus dalijo“. Jis laikėsis Romos senatoriaus Cicerono priesako: „Iš tiesų, viską, ką tik nuveikiame, turime skirti ne savo malonumui ir naudai, bet tėvynės išsaugojimui“ („Wszystko, prawi, cosiokolwiek od nas dzieie, nie na nasz mczas, y pozytek, ale na zachowanie oyczyzny obracać mamy“)⁶³.

⁶² [Marcin Widzewicz], *Kazanie na pogrzebie Prześwietnego y Przewielebnego w Chrystusie Oyca y Pana Benedikta Woyny [...]. Miane w Kościele Kathedralnym Wileńskim 1. dnia marca roku Panskiego 1616*, Wilno: Drukarnia Leona Mamonicza, [s. a.], l. C₂-C₄, D₂-D₅.

⁶³ [Marcin Widzewicz], *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oświeconego Pana Jego Mći Pana Mikolaia Chrystofa Radziwila [...]. Miane w kościele Nieświeskim Societatis Iesu. 9 dnia kwietnia roku Pańskiego 1616*, Wilno: Drukarnia Leona Mamonicza, [s. a.], l. C₄-D₃, E.

Su Dievu lietuvius jungęs Ganytojas ir rūpestingas savos Tėvynės, savos Respublikos senatorius buvęs Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius. Kunigo Jokūbo Olševskio 1630 m. Vilniaus katedroje sakytame „Pamoksle laidojant Šviesiausiajį ir Maloningiausiajį Tėvą ir Viešpatį Kristuje Jo Malonybę Kunigą Eustachijų Valavičių, Vilniaus Vyskupą ir LDK Primą“ velionio esmei, jo tikram vaidmeniui nusakyti pasirenkamas „vaivorykštės simbolis“. Vilniaus vyskupą pagrįstai galime vadinti „dangaus lanku“: jis esąs „Dievo ir žmonių santarvės ženklas“. Kaip vaivorykštė, „dangiškas lankas“, apglėbia žemę, „taip geras Vyskupas atveria savo avims širdingos meilės iščias“. Eustachijus Valavičius saugojęs darnų ir protingą „mūsų lietuvišką pasaulį“: „mirus Ganytojui mūsų lietuviškas pasaulis pamišo“ („pomieszal się upadkiem Pasterza świat nasz Litewski“). Kenčiančios Respublika ir Tėvynė, netekusios „garsaus Senatoriaus ir naudingo LDK Primo“. Mat, Vilniaus vyskupas, bendrus reikalus tvarkydamas, buvęs darbštus kaip bebras: „Bebras kasdien dirba savo respublikos labui, medžių šakas nukapoja, suneša, stato vandenyse namus sau ir broliams.“ Taip ir vyskupas „visas dienas ir naktis leido draugų naudai prie laiškų ir raštiškų įspėjimų dėl Respublikos ramybės, dėl tėvynės saugumo, dėl Dievo Bažnyčios gerovės, dažnai ir iki pusiaunakčio nesustodamas“⁶⁴.

Taigi matome, kad didiko – Respublikos kolonos, tėvynės tėvo, tautos šviesos – vaizdiniai senojoje raštijoje tvirtai susieti su svarbiais didiko vaidmenimis visuomenėje ir valstybėje. LDK tekstuose pabrėžiama didiko pareiga iš tikros meilės rūpintis savo Respublika, įgyti reikiamą išsilavinimą, kad galėtų jai deramai tarnauti, aukoti bendram tėvynės labui savo turtą, sveikatą, gyvybę, tėviškai kilniai elgtis su bendrapiliečiais. Ypač svarbi didikų misija – įkūnyti ir saugoti dorybes kaip Respublikos pamatą. Senosios didikų giminės, didikų „namai“ raštijoje iškyla kaip dorybių namai: juose pamatinės visuomenės dorybės sergstimos, ugdomos ir iš kartos karton perduodamos. Būtent dėl įkūnytų pilietinių dorybių didikai ir esantys patikimos Respublikos atramos. Raiškiai tokį požiūrį išdėsto Motiejus Kazimieras Sarbievijus 1635-aisiais Vilniaus šv. Mykolo bažnyčioje sakytame laidotuvių pamoksle „Maršalo lazda, parodyta

⁶⁴ [Jakub Olszewski], „Kazanie na pogrzebie Prześwietnego y Przewielebniego w Chrystusie Oyca y Pana J. M. X. Ewstachego Wołowicza Biskupa Wilenskiego Primasa W. X. Litewsk. Miane w Kościele Kathedralnym Wileńskim 1. dnia lutego roku Panskiego 1630“, in: [Jakub Olszewski], *op. cit.*, p. 280–288, 298.

laidojant LDK didįjį maršalą Joną Stanislovą Sapiegą“ („Laska Marszałkowska na pogrzebie [...] Iana Stanisława Sapiehi Marszałka Wielkiego W. X. L.“). Sapiegų giminę poetas vaizduoja kaip per amžius iš kuklios šakelės „Lietuvos herojų išaugintą“ „galingą ir šakotą medį, iš kurio gausiai išaugo aukštos ir plačios Tėvynės ir visuotinės gerovės atramos“. Velionio maršalo tėvas Leonas Sapiega, LDK didysis etmonas, buvęs lyg visų Lietuvos tautos, jos politinio pasaulio ištobulintų dorybių indas: „tarsi į jį būtų buvusi sudėta visų šios pilietinės bendrijos bajoriškų ir senatoriškų dorybių visuma“ („summaryusz nam iakiś na tym świecie Polityckim wszelakich szlacheckich y Senatorskich doskonałości wnim były wystawiły“). Puoselėdamas dorybes „vešlus Sapiegų giminės medis tiek šakų laimingai išaugino, kad, kur tik akį mesi, *Factae sunt ei virgae solidae* [„jo stiprūs ūgliai virto valdovų skeptrais“], šakelės virto tvirtomis šakomis, nepalinkusiomis nuo mylimos tėvynės naštos“⁶⁵.

Aronas Aleksandras Olizarovijus, dedikuodamas 1651-aisiais išleistą savo veikalą *Apie politinę žmonių sąjungą* (*De politica hominum societate*) LDK pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai, visų pirma jį nusako kaip tėvo Leono Sapiegos „visų dorybių bei šlovės tikrąjį paveldėtoją“. „Karžygys“ („imperator“) Leonas pagimdęs sūnų Kazimierą Leoną – „respublikai išganingą šviesulį“, „tėvynės, tikėjimo ir mokslo vienintelę apsaugą“⁶⁶. Ir XVIII a. kurtuose Apšvietos tekstuose Lietuvos didikas aukštinamas kaip per amžius giminės puoselėtų dorybių paveldėtojas, įkūnytojas ir jų liudytojas dabartyje. Pabrėžiama, kad būtent išsaugota protėvių dorybe didikas puošiantis tėvynę, paremiantis Respubliką. 1762-aisiais į Žemaičių vyskupus išventinamą Joną Dominyką Lopacinskį panegiriniu leidiniu sveikina Lietuvos jėzuitų provincija ir kreipiasi į naująjį Ganytoją „Tėvynės“ vardu. „Tėvynė“ sakosi prisimenanti visų vyskupo protėvių ištikimybę, visus Lopacinskių giminės nuopelnus. Visų brangiausia jai esanti giminės ir paties vyskupo dorybė. Mat, be dorybės kitoks būtų pasaulis: „Atėmus dorybę, be jos pražūtų Achilas / Enėjas liktų be dabartinės šlovės, / Atėmus dorybę, Hektoras nebebūtų Hektoras, / Ir Ulisas netektų Uliaso šlovės.“ Todėl „Tėvynė“ linkinti vyskupui „sujungti savo dorybingus darbus

⁶⁵ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Maršalo lazda, parodyta laidojant LDK maršalą Joną Stanislovą Sapiegą*, iš lenkų kalbos vertė Eugenija Ulčinaite, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, p. 64–65, 68, 150–151, 154.

⁶⁶ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *Apie politinę žmonių sąjungą*, iš lotynų kalbos vertė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Aidai, 2003, p. 8.

su Protėvių garsia šlove“: „Būk Tu Protėvių dorybe, o jie tegu būna tavąja, / O taip kartu būsite ir mano puošmena“ („Bądź Ty Przodków zaletą, ci niech będą twoją, / A tak razem będziecie i ozdobą moją“)⁶⁷. 1778-aisiais kunigas Zenonas Hłaska pamokslu sveikina į Varnių katedrą įžengusį naująjį Žemaičių vyskupą Steponą Giedraitį ir aukština jo asmens „didžias dorybes“, pabrėždamas, kad jos kylančios iš protėvių – senųjų Lietuvos kunigaikščių: „Šioje Giminėje sukauptos didžios ir aukštos Dorybės. [...] Juk kur viešasis gėris sulaukdavo dosnios paramos, jei ne Jūsų Kunigaikštiškos Malonybės Giminėje? Kur Tėvynė atrasdavo skubią pagalbą, jei ne Jūsų Kunigaikštiškos Malonybės Giminėje?“ Todėl protėvių dorybes paveldėjusi kunigaikščio Giedraičio asmenybė suteiksianti „pranašumo Ganytojo pareigybėms Didžiojoje Žemaitijos Kunigaikštystėje“ („w Wielkim Xięstwie Zmudzkim“)⁶⁸. Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvilas, 1788-aisiais padovanojęs reformuojamai Respublikai savąjį karių legioną, šlovinamas eilėmis kaip „Didžios Giminės vertas Palikuonis“, „garsių Protėvių pėdomis“ einantis „Pilietis“: „Pasiėmei iš Protėvių daug lobių, Kunigaikšti! / Bet moki juos panaudoti Tavo Motinos [Tėvynės] labui“ („Wziąłeś, Xiąże! Obszerne od Przodków dostatki, / Ale umiesz ich użyć dla dobra Twey Matki“)⁶⁹. Lietuvos pijorai sveikina LDK didįjį kanclerį Aleksandrą Sapiegą, 1789-aisiais išrinktą Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalu, ir išsako tikėjimą, kad „iš pirmųjų Tautos Giminių“ kilęs Vyras „bus didelė pagalba Tėvynei, / Nes pažįsta, gali ir nori užgydyti Jos randus“. Kunigaikštis Sapiega, „turėdamas paveldėtą didžių Sielų ženklą, visas pasiaukoja viešajam gėriui“⁷⁰. Taip LDK Apšvietos raštija pasakoja apie didikų giminių išsaugotas dorybes įlieja į jos kuriamą Respublikos pilietinio atgaivinimo programą.

Kaip ir karalius, spinduliuodamas, savo gyvenimu liudydamas visuomenei svarbias dorybes, Lietuvos didikas tarnauja savo tautai, savo politinei

⁶⁷ *Plausus Illustrissimo Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Domini Joani Dominico De Łopacin Łopacinski Episcopo Samogitae in Ejus Solenni Consecratione Instituti a Provincia Litvana Societatis Jesu*, Vilna: Typis Academicis, 1762, l. B₂-B₃.

⁶⁸ Zenon Hłasko, *Kazanie przy weysciu do Katedry Jasnie Oswieconego Xiązęcia JMCI Stefana Giedroycia Biskupa Zmudzkiego [...] Przez J. X. Zenona Hłaskę Kaznodziei Katedralnego miane w Worniach dnia 12. lipca*, Wilno: Drukarnia J. K. Mci Akademicka, 1778, l. A₃-B.

⁶⁹ *Do Jasnie Oswieconego Xiązęcia JMCI Karola Radziwiłła Woiewody Wileńskiego. Z okoliczności ofiarowanego Rzeczypospolitey Legionu 6210 Ludzi*, [s. n., s. a.], l. 2-3.

⁷⁰ *Do Jasnie Oswieconego Xiązęcia JMCI Alexandra Sapiehy Kanclerza Wielkiego y Marszałka Trybunału Głow. W. X. Lit. od X. X. Piarów Litewskich, 1789 gbra 15*, Wilno: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey S. P., [s. a.], l. A₂, B-B₂.

bendruomenei, su ja susilieja, yra jos mylimas ir gerbiamas⁷¹. Neatsitiktinai didiko dorybės pavadinamos „karališkomis“. Eiti „karališku tėvo dorybių keliu“ K. Radvilo Perkūno sūnams linki Risinskis⁷². „Kas yra atsiskleidęs išties karališkomis dorybėmis („królewskiemii cnotami“)? Kas veido gražumu didingesnis? Kas narsa karuose ir įgudimu Marso menuose šlovingesnis? Kas visiems skiriamu maloningumu ir dosnumu garsesnis už Kunigaikštį Boguslovą?“ – retoriškai klausia poetas ir istorikas Samuelis Pšipkovskis XVII a. viduryje sukurtame LDK žirgininko⁷³ Boguslovo Radvilo gyvenimo aprašyme⁷⁴.

Didiko dorybė senojoje Lietuvos raštijoje pabrėžtinai siejama su laisve, su jo pareiga ir įsipareigojimu saugoti savo Respublikos ir bendrapiliečių „teises ir laisves“. „Niekas kitas, tik laisvas žmogus, sugeba išgarsėti didžia dorybe; / O Laisve, tu – dorybės motina!“ – teigiama jau minėtame padėkos eilėraštyje, skirtame Vilniaus vaivada Karoliui Stanislovui Radvilui⁷⁵. Didikas LDK tekstuose iškyla kaip svarbiausias tautos ir piliečių laisvių gynėjas, senos didikų giminės – kaip patikimi laisvės namai. Pats valdovas Žygimantas Augustas 1568 m. krašto privilegijoje mini velionį LDK kanclerį Mikalojų Radvilą Juodajį „kaip garsios giminės ir šeimos asmenį ir žmogų, kurio namuose jo malonybės protėvių saugomos visos šios viešpatystės teisės ir laisvės iki šiol buvo ir sveikos išliko“⁷⁶. Valstybės dokumentų saugojimo kanclerių Radvilų rūmuose faktas šiame valdovo tekste įgyja ir simbolinį didiko – Lietuvos teisių ir laisvių sargo – vaizdinį. Kaip didžiausius savo tėvynės laisvių saugotojus Saliamonas Risinskis XVII a. pradžioje išaukština M. Radvilo Rudojo palikuonis: šio sūnus K. Radvilas Perkūnas „karščiausiai mylėjo Tėvynę“ ir buvo „smarkiausias įstatymų ir laisvės gynėjas“, Perkūno sūnus Jonušas – „budriausias Tėvynės laisvių sergėtojas“, „karščiausias Respublikos laisvių gynėjas“⁷⁷. Cicerono gražbylystei

⁷¹ Jean-Paul Roux, *op. cit.*, p. 47–49.

⁷² Saliamonas Risinskis, *op. cit.*, p. 63.

⁷³ Straipsnio autoriaus pageidavimu, vietoje labiau nusistovėjusio tarp istorikų arklidinko termino paliekame žirgininką (red. past.).

⁷⁴ [Samuel Przykowski], *Żywot Jaśnie Oświeconego Księcia Bogusława Radziwiłła*, z rękopismów wydał Tytus Działyński, Poznań i Trzemeszno: Księgarnia Walentego Stefańskiego, 1840, p. 197.

⁷⁵ *Do Jasnie Oświeconego Xiążęcia JMCI Karola Radziwiłła Woiewody Wileńskiego*, l. 3.

⁷⁶ *Zbiór pomników Reformacji Kościoła polskiego i litewskiego. Zabytki z wieku XVI-go*, Wilno: Skład główny w księgarni nauczycielstwa polskiego w Wilnie, 1925, p. 23.

⁷⁷ Saliamonas Risinskis, *op. cit.*, p. 75, 116, 118.

prilygstančia iškalba, „didžiais savo Diskursais gelbėja Tėvynę, įtvirtina jos teises ir laisves“ antrasis Perkūno sūnus Kristupas, – sako poetas Samuelis Daugirdas 1626-aisiais perleistos Motiejaus Strijkovskio istorinės poemos pratarėje⁷⁸. Kaip į „rūpestingą Tėvynės laisvių saugotoją“ į Perkūno vaikaitį, Kristupo sūnų Jonušą, LDK didįjį etmoną, 1653-aisiais kreipiasi *Knygos nobažnystės krikščioniškos rengėjai*⁷⁹. Pats Perkūno sūnus Kristupas Radvilas, LDK lauko etmonas, 1630-aisiais per Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus laidotuves gedulinga kalba primena visuomenei, kad Dievas šiandien už nuodėmes iš „visos Respublikos“ „atėmė pirmąjį Senatorių, kilnų Tėvynės mylėtoją, atėmė ištikimą Tėvynės Teisių ir laisvių sargą, o kartu, pasakysiu, atėmė Dievas iš mūsų akių ypatingą ir tobulą visų dorybių pavyzdį“, „nukrito visų dorybių didysis Varpas“⁸⁰. „Tėvynės Teisių ir laisvių sargas“ („stroż Praw i swobod Oyczystych“) šiuo ir daugel kitų atvejų suvokiamas ir kaip tėvynės, ir kaip jos piliečių teisių ir laisvių gynėjas. Pasak jau minėto pamokslininko Martyno Vidzevičiaus, ir Vilniaus vyskupas Benediktas Vaina „spindėjo“ bendrapiliečiams svarbia „Senatoriaus Dorybe“ – „viešo kalbėjimo laisve“. Jis, remdamasis senųjų graikų ir romėnų išmintimi, „nenutylėdavo ir į nieką neatsižvelgdamas pasakydavo tai, ką matydavo esant Tėvynei naudinga arba kenksminga“⁸¹. „Visada pagirtinai gynė LDK Laisvę, Įstatymus ir garbę“ („pro Libertate, Legibus, honore M. D. Lit. zawsze chwalebnie stawał“), „tobulai pažino ir išmanė Tėvynės Teises, Statutus, papročius, Tėvynę mylėjo, laisvai viską išsakydavo, kas buvo būtina arba išsergstint viešąjį gerį, arba išsaugant Teises ir Laisves“, – taip apibūdina velionį LDK kanclerį Kristupą Žygimantą Pacą Varšuvos augustijonas Chrizostomas Gołębiewskis 1684 m. Pažaislio bažnyčioje sakytame laidotuvių pamoksle. Lietuvos kancleris, gimęs „Tėvynės

⁷⁸ Samuelis Daugirdas, *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžiųjų bei narsių žygių aprašymas*, parengė Regina Koženiauskienė ir Kęstutis Gudmantas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 55.

⁷⁹ Regina Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 315.

⁸⁰ [Krzysztof Radziwiłł], „Mowa J. O. Xiążęcia Jmci Krzysztofa Radziwiła Hetmana Polnego Wielkiego Xięstwa Litewskiego na pogrzebie J. W. Jmci Xiędza Wołowicza Biskupa Wileńskiego“, in: Jan Ostrowski Daneykowicz, *Swada Polska y Lacinska albo Miscellanea [...]*, Lublin, 1745, t. I, kn. VI, p. 9.

⁸¹ [Marcin Widziewicz], *Kazanie na pogrzebie Prześwietnego y Przewielebniego w Chrystusie Oyca y Pana Benedikta Woyny [...]*, l. C₄.

viešajam gėriui“ („pro publico Patriae bono urodził się“), kaip Ciceronas, visuomenės gyvenimą tvarkęs, jos teises gynęs ne prievarta, bet iškalba – vieninteliu laisvai tautai priimtinu valdymo būdu: „Jo iškalba buvo tokia puiki, jog ja laisvai rišo laisvos Tautos sielas, [...] ne aukso grandinėmis, bet aukso žodžiais kaustė žmonių jausmus“ („Wymowa iego tak była wdzięczna, że nią swobodnie wolnego Narodu krępował animusze, [...] nie złotemi łańcuchami, lecz złotemi słowami ludzkie wiązał affekty“)⁸². Taigi LDK didikas – neatskiriama laisvos Respublikos dalis. Jis priklauso laisvai politinei bendruomenei ir viešu žodžiu šį laisvą politinį pasaulį kuria bei saugo. „Argi išmintinga kalba nėra lazda, nėra Tėvynės atrama? [...] Taigi kaip dvasinė iškalba laiko, stato dvasios pasaulį, taip pasaulietinė iškalba laiko, stato Politikos pasaulį“ („Więc iako wymowa duchowna dźwiga świat duchowny / tak wymowa świecka dźwiga świat Politycki“), – tvirtina Sarbievijus jau minėtame pamoksle laidojant Leono Sapiegos sūnų Joną Stanislovą⁸³.

Įsidėmėtina, kad LDK kultūroje ne valdovas, bet didikai susiejami su pamatiniu krašto teisyne – Lietuvos Statutu. Būtent didikams senoji raštija priskiria Statuto kūrėjų ir saugotojų vaidmenį, o patį Statutą pristato kaip patikimą tautos teisių ir laisvių skydą. Simbolinę paralelę tarp Romos respublikos kūrėjų ir „LDK teisyne pirmojo autoriaus ir globėjo“ Leono Sapiegos brėžia Vilniaus spaustuvininkas, karaliaus tipografas Leonas Mamoničius. LDK kancleriui Leonui Sapiegai skirtoje dedikacijoje, lydėjusioje 1614 m. lenkų kalba išleistą Trečiąjį Statutą, jis primena senovės romėnus, kurie supratę, kad „Respublika be įstatymų ir teisingumo – tarsi jūreiviai be vairininko audringoje jūroje, tarsi miręs kūnas be sielos“, kad „tvarkingos Respublikos teisė ir nutarimai – tai „pati saulės šviesa“. Būtent todėl romėnai, „geidžiamoje laisvėje įsikūrę“, pirmiausia pasiuntę savo senatorius į Graikiją Solono įstatymų Romai parvežti. Tokios pat reikšmės Lietuvai turį ir „LDK įstatymų leidėją“ („prawodawca W. X. Lith.“) kanclerio Sapiegos, „mylinčio Respubliką ir namiškius viešpaties“, darbai⁸⁴. 1648 m. Varšuvoje perleisto Statuto pratarmė

⁸² [Chryzostom Golęmbiowski], „Poiedynek Smierci z Zyciem, Na Pogrzebie [...] Krzysztofa Zygmunta Paca, Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kanclerza [...] Załobną Mową Przez X. Chryzostoma Golęmbiowskiego [...] Reprezentowany“, in: Jan Ostrowski Daneykowicz, *op. cit.*, p. 184–185.

⁸³ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *op. cit.*, p. 75, 161.

⁸⁴ *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego [...]*, Wilno, 1614, leidėjo pratarmė.

taip pat šlovina „Didįjį Liūtą“ – Leoną Sapiegą, davusį savo Tėvynei „Lietuvos Kunigaikštystės įstatymų sąvadą“. O pats Statuto leidimas dedikuojamas „viešpačiams didiesiems antspaudininkams, LDK teisės sargams“ – kancleriui Albertui Stanislovui Radvilui, M. Radvilo Juodojo vaikaičiui, ir Leono Sapiegos sūnui pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai. Šioje pratarmėje ypatingai pabrėžiama „Tėvynės teisės“ kaip Respublikos pamato išsaugojimo, taigi ir pačių LDK kanclerių kaip saugotojų, svarba:

[...] tvarkingose Respublikose išmintingi valdytojai visada siekė vieno – Tėvynės teisę ir nutarimus būtinai sutvarkyti ir išsaugoti. Juk įstatymas yra viešojo gėrio siela, kuri atgaivina ir iki numatytos pabaigos Tėvynėje gyvenančius veda. Juk išties Respublika nėra tvirta, jei sienoms stovint griūva įstatymai ir papročiai.⁸⁵

1693 m. Statuto leidimą lydi anoniminė Vilniaus akademijos spaustuvės dedikacija, skirta LDK didžiajam etmonui Kazimierui Jonui ir didžiajam išdininkui Benediktui Pauliui Sapiegomis. Pasak jos, „Lietuvos Temidė atiduoda nauju leidimu išlaisvintą brangų Depozitą“ į Sapiegų rankas, nes „tą lobį [Statutą] nemirtingos šlovės Jūsų Protėvis Leonas Sapiega rado savo Namuose“ ir juo „parėmė Tėvynės laisves ir grožį“, nes Sapiegų Namams visada buvusi svarbi „Tėvynės garbė“, nes jiems visada rūpėję „Šventojo Teisingumo šviesa tėvynės pasaulį nušviesti“. Juk Sapiegos – tai „Lietuvos pilietinės valdžios dieviška Didybė, Teisės ir Teisingumo Šventosios Atramos“. Todėl

Lietuvos DK teisės brangus Depozitas, Jūsų Šviesiųjų Dauggalių Namuose rastas ir tiek daug metų (greičiau amžių) nepalietas išsaugotas, Jums paveldėjimo teise priklauso. O brangių depozitų LDK Statutas ir Konstitucijos teisingai pavadintos, nes jose laisva Respublika turi viską, dėl ko yra svetimų Nacijų gerbiama. Čia, kaip vyzdys savo akyje, slypi aukso laisvės ženklas, čia kilmingo Likimo visuma, čia Respublikos luomų reikšmingumas.⁸⁶

⁸⁵ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego od Naiasnieyszego Hospodara Krola Iego Mosci Zygmunta Trzeciego na Koronacyey w Krakowie naprzod w Roku 1588 [...] Teraz zas Trzeci raz [...], Textu samego Statutu niwczym nieodmieniaią, do druku podany, Warszawa, 1648, pratarmė.*

⁸⁶ *Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego [...], Wilno, 1693, l. B₁–B₂.*

Beje, ši 1693-ųjų Vilniaus akademijos dedikacija kartu su pirmąjį, 1588 m., Statuto leidimą lydėjusiomis Leono Sapiegos pratarmėmis perspausdinama ir vėlesniuose – 1744 ir 1786 m. – Statuto leidimuose. Taigi Statutas iki pat LDK gyvavimo pabaigos piliečiams pristatomas kaip tekstas, užtikrinantis jų „laisvai Respublikai“ visavertę, garbingą egzistenciją tarp pasaulio tautų. Ir Apšvietos raštijoje Trečiojo Statuto išspausdinimu pasirinkęs Leonas Sapiega garbinamas kaip „lietuvių Solonas“, „tikros laisvės ir Piliečių lygybės Bičiulis“, „Tėvynės Tėvas“, „Tautos Tėvas“, kuris, kurdamas teisyną, „stengėsi savo Tautą padaryti laimingą visiems laikams“. Dėl šių didiko pastangų lietuviams „mylimas Statutas“ tapęs „Gyvenimo Knyga“ („Liber Vitae“): „Lietuvos Statutas, Leono Sapiegos veikalas, išmintingai jo Tautos Dvasiai (do Geniuszu Narodu) pritaikytas, taip krito į Lietuvos Piliečių širdį, kad be jo visos kitos teisės laikomos mirusiomis – kaip Kūnas be Sielos“, – teigia 1790-aisiais Vilniuje išleistame istorinio veikalo „Sapiegų gyvenimai“ („Zycia Sapiehow“) pirmajame tome, dedikuotame LDK kancleriui Aleksandrui Sapiegai, eksjėzuitas Kazimieras Kognovickis⁸⁷. Ir LDK saulėlydyje lietuvių didikai viešai skelbia įsipareigojimą ginti protėvių įtvirtintas tautos politines teises kaip iš kartos karton perduodamą savos Respublikos imperatyvą. 1791-ųjų spalį kalbėdamas Abiejų Tautų Respublikos seime Kazimieras Nestoras Sapiega tvirtina: „Tautų privilegijos nėra jų atstovų ar net visos dabartinės kartos nuosavybė. Mes neturime teisės jų atsisakyti, gavę jas iš protėvių, privalome jas tokias perduoti savo palikuonims.“⁸⁸

Didikai, o ne valdovas, senojoje Lietuvos kultūroje tampa ne tik Statuto, įstatymų, bet ir tautos istorijos paveldėtojais, globėjais ir tęsėjais. Lietuvos istorinis pasakojamas nuo XVI a. pradžios kuriamas ne valdovo, bet didikų aplinkoje: didikai – šio pasakojimo rašytojų mecenatai, globėjai, jų darbo užsakovai. Spėtina, kad M. Radvilui Juodajam galėjo būti dedikuotas neišlikęs Rotundo kūrinys *Cronica sive Historia Lithuania*. Motiejus Strijkovskis 1575–1577 m. Slucke eilėmis parašytą istoriją *Apie garbingos lietuvių*,

⁸⁷ [Kazimierz Kognowicki], *Zycia Sapiehow y Listy od Monarchow, Ksiązqt i rożnych panujących do tychże pisane*, t. I Wilno: Drukarnia J. K. Mości przy Akademii, 1790, p. 38–42 (pratarmė).

⁸⁸ Juliusz Bardach, „1791 metų Gegužės 3-osios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas“, in: *Konstytucja 3 Maja 1791 = 1791 gegužės 3-osios Konstitucija = The Constitution of May 3, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 109.

žemaičių ir rusėnų tautos pradžių, kilmę ir narsą, karžygiškus darbus ir vidaus reikalus (*O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego*) „aukoja, užrašo ir atiduoda“ savo globėjui kunigaikščiui Jurgiui Olelkaičiui. Pratarinėje prašo, kad „Šviesiausiasis ir Maloningasis Kunigaikštis teiktųsi priimti šį geranorišką mano darbą, nuveiktą visos lietuvių, rusėnų ir žemaičių Respublikos visuotinei ir nemirtingai šlovei“. Teigia, kad už šio darbo globą ir sutikimą jį išleisti „visi piliečiai lietuviai, rusėnai ir žemaičiai privalo dėkoti ir su palikuonimis per amžius Jūsų Kunigaikštiškos Malonybės geradarybę šlovinti“⁸⁹. Pirmąją spausdintą Lietuvos istoriją – 1582-aisiais Karaliaučiuje išleistą *Niekad anksčiau šviesos neregėjusių Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kroniką* – Strijkovskis dedikuoja valdovui Steponui Batorui, tačiau jos atskiras dalis skiria beveik visoms svarbiausioms to meto Lietuvos didikų giminėms. Joms primena graikų istoriko Tukidido žodžius: istorija – „vertingiausias ir svarbiausias žmogaus gyvenimo lobynas, kurio Respublikos vadžias laikantys Viešpačiai bei Senatoriai niekada ir jokia būdu neturi iš rankų paleisti“⁹⁰. *Kronikoje* dėmesingai aptariamos ir LDK iškiliausių giminių genealogijos. Didikams Lietuvos istorinį pasakojimą XVII a. viduryje užrašo Albertas Vijūkas-Kojalavičius. Lotyniškai sukurtą *Lietuvos istoriją* jis skiria globoti Sapiegų giminės vyrams: 1650-aisiais išspausdinta pirmoji dalis atiduodama „ypatingai globoti“ pakancleriui Kazimierui Leonui, Leono Sapiegos sūnui, antroji, išėjusi 1669-aisiais, – šio sūnėnui ir krikštąsūnui Kazimierui Jonui, būsimam LDK didžiajam etmonui. Istorijos skyrimas globai – simbolinis veiksmas, kurio prasmę paaikškina pats autorius. Globoti *Lietuvos istoriją* – tai prisiimti atsakomybę už Lietuvos Respublikos likimą, įsipareigoti ją ginti dabar ir ateityje. „Lietuvos istorijos globėju (*Historiae Litvanae Patronus*) turi būti tas pats žmogus, kuris yra išskirtinis Lietuvos Respublikos gynėjas (*Rei Litvanae praecipuus vindex*)“ – teigiama pirmosios dalies pratarinėje⁹¹.

⁸⁹ Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszzone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978, p. 38, 40.

⁹⁰ Maciej Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, t. I, p. III.

⁹¹ Albertus Wiliuk Kojalowicz, *Historiae Litvanae Pars prior*, Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650, pratarinė; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988, p. 40.

Kazimieras Leonas Sapiega esąs nusipelnęs būti tautos istorijos globėju, nes savo pastangomis ir lėšomis „šiais niūriausiais laikais labiausiai palaiko Lietuvos Respubliką“. Kazimieras Jonas Sapiega esąs vertas „Lietuvos istoriją“ globoti dėl savo giminės narių išskirtinių nuopelnų Respublikai: dėdės Kazimiero Leono, „Maskvą nugalėjusio“ senelio Jono Petro ir tėvo Pauliaus Jono, LDK didžiojo etmono, išgelbėjusio tėvynę iš maskvėnų ir švedų okupacijos ir amžiams gavusio Tėvynės Tėvo – „Pater Patriae“ – vardą, dėl „Tėvynės skydu“ tapusios visos Sapiegų giminės⁹². Įsidėmėtina, kad XVII a. sukurtos didikų giminės istorijos sutapatinamos su visos Lietuvos istorija ir skelbiamos esančios šios santraukomis. *Radvilų metrašti (Fasti Radviliani)*, išleista 1653 m., Albertas Kojalavičius dedikuoja Vilniaus vaivada, LDK lauko etmonui Jonušui Radvilui kaip Lietuvos istorijos santrauką – „Compendium Historiae Lituaniae“: „net pavyduolis nepavydi, kad tavo aukštybės nenugalimosios giminės istorija yra Lietuvos istorijos santrauka“⁹³. Radvilai „savo šviesiausių vardą herojiškų žygių didybe ir riteriškų dorybių šlove taip išaukštino, kad didesnę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos dalį pasiėmė, ir taip toli nužengė, kad Radvilų giminės istorija yra ne kas kita, vien visos Lietuvos istorijos rinkinys“, – tvirtina poetas ir istorikas Samuelis Pšipkovskis Šviesiausiojo Kunigaikščio Boguslovo Radvilo gyvenime⁹⁴. Tiek Kojalavičius, tiek Pšipkovskis ne tik išaukština Radvilų nuopelnus Lietuvos Respublikai, bet ir, plėtodami Lietuvos metraščių, Rotundo, Strijkovskio pasakojimus, tvirtai susieja Radvilus giminystės ryšiais su didžiais Lietuvos kunigaikščiais, legendiniais romėnų didikais, įšaknija juos lietuvių tautos kilmės ir sostinės steigimo mituose⁹⁵.

⁹² Albertus Wiiiuk Kojalowicz, *Historiae Lituanae Pars altera [...]*, Antverpiae: apud Iacobum Meursium, 1669, pratarinė; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988, p. 293–299.

⁹³ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, „Radvilų metraštis, glaustai išdėstantis šviesiausiosios kunigaikščių Radvilų giminės darbus“, vertė Darius Antanavičius; Albertus Wiiiuk Kojalowicz, „Fasti Radviliani gesta illustrissimae domus ducum Radziwił compendio continentes“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 1, p. 220–223.

⁹⁴ [Samuel Przytkowski], *op. cit.*, 1840, p. 7–8.

⁹⁵ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, „Radvilų metraštis, glaustai išdėstantis šviesiausiosios kunigaikščių Radvilų giminės darbus“, vertė Darius Antanavičius = Albertus Wiiiuk Kojalowicz, „Fasti Radviliani gesta illustrissimae domus ducum Radziwił compendio continentes“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 1, p. 225–232; [Samuel Przytkowski], *op. cit.*, p. 5–7; Marcelli Antoniewicz, *Protoplaści książąt Radziwiłłow. Dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011, p. 194–292.

LDK kultūroje Radvilai iškyla kaip Romos kunigaikščio Julijono Dausprungo, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Narimanto ir vyriausiojo lietuvių tautos žynio Lizdeikos palikuonys, paveldėję ir jų simbolines galias. Netrukus su Gediminaičiais ir Romos kilmingaisiais sujungiamą Sapiegų giminę, kitos Lietuvos didikų ir bajorų giminės⁹⁶. Vilniaus akademijos profesorius Antanas Aloyzas Mištautas 1724-aisiais išleistoje *Šviesiausios Sapiegų giminės istorijoje (Historia Illustrissimae Domus Sapiehanae)* kildina Sapiegas iš romėno Prospero Cezarino ir šio palikuonio Gedimino: kunigaikščiai Sapiegos esą Gedimino sūnaus Narimanto vaikaičiai⁹⁷. XVIII a. raštijoje Radvilai, Sapiegos, kaip ir Jogailaičiai, neretai pavadinami tiesiog Palemono palikuonimis⁹⁸. Skelbiama bendra su valdovais didikų kilmė simboliškai pagrindžia jų teises į Lietuvos valstybę, į „LDK Respubliką“. Taip pat tolimiausioje praeityje išaknytos didikų giminės susieja Lietuvos politinės bendruomenės dabartį su tautos pradžios laiku, suteikia dabarčiai „istorinės amžinybės“ matmenį.

Didikas LDK raštijoje vaizduojamas kaip Lietuvos didžiųjų kunigaikščių žygių tęsėjas: jis tiesiogiai susiejamas su Lietuvos valstybės likimu ir išlikimu. Matėme, kad Volanas knygos *Apie politinę arba pilietinę laisvę* pratarėmeje iškelia Radvilus kaip „Lietuvos Respublikos“ kūrėjų „Gediminų, Jogailų, Vytautų“ pasekėjus. 1723-aisiais išleistu elogiju Vilniaus akademija – „Palemono universitetas“ – sveikina Vilniaus vaivada tapusį LDK didikį etmoną Liudviką Konstantiną Pocięjų visos „Lietuvos palemoniškųjų miestų sostinės“ vardu ir kviečia jį būti valdovu filosofu. Didysis kunigaikštis Gediminas – „Šiaurės Romulas“ – raginamas pasitikti Vilniaus vaivadą ir atverti jam sostinės pilies – „Kapitolijaus“ – vartus. Didijį etmoną sveikina ir lemties, panašios į savąją, jam linki „šlovingasis Lietuvos Makedonietis Aleksandras Vytautas“. Naujasis Vilniaus vaivada prašomas grąžinti „Palemono miestui karališką Konstantino

⁹⁶ Artūras Vasiliauskas, „Antika ir sarmatizmas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius: Aidai, 2001, p. 28–30.

⁹⁷ [Antonius Aloysius Misztolt], *Historia Illustrissimae Domus Sapiehanae [...]*, Vilnae: Typis Universitatis Societatis Jesu, 1724, p. 2–3, 8–11, 59–60.

⁹⁸ [Józef Kuliński], *Smiertelne Zwłoki Jasnie Wielmożnego Iegomości Pana [...] Jana Friderika Sapiehy Kanclerza Wielkiego W. X. Litewskiego [...]*, Lublin: Drukarnia J. K. M. Coll. Soc. Jesu, 1753, I. C, G; [Kasper Niesiecki], *Korona Polska przy Złotej Wolności [...]*, t. III, Lwow: Drukarnia Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1740, p. 809.

bazilikos didybę“, suteikti „šiems laikams ilgaamžę laimę ir šlovę“⁹⁹. Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas XVIII a. sugrįžtąs iš Elisijo laukų į Vilnių ir nuo pilies kalno „kaip ant delno pamatąs visą savo Tėvynę“: išvystąs ir kunigaikštį Jurgį Palubinskį, atpažįstąs jame tekantį savo paties kraują ir senąsias dorybes – „meilę Tėvynei be godaus savanaudiškumo“, „pagarbą kraštiečiams be paniekos žemesniesiems“, „sumanų pasirengimą Tėvynę ginti“. „Ir tikrai liko Gediminas didžiai patenkintas, / Palubinskių giminėje išvydęs Tėvynėje skambančio / Savo nemirtingumo nesugriautą tvirtovę“, – sako „iki gyvos galvos įsipareigojęs tarnas“ Jonas Glinskis, 1777-aisiais eilėmis sveikindamas vardinių proga kunigaikštį Jurgį Palubinskį, Vilniaus vyskupystės arkidiakoną¹⁰⁰.

Beveik visus LDK didiko idealaus paveikslo potėpius atrasime 1592 m. išleistoje Jono Radvano *Radviliadoje* (*Radivilias*) – savitame herojiniame senosios Lietuvos epe. Sekdamas Vergilijaus *Eneida* Radvilų aplinkos poetas sukuria apibendrintą Lietuvos tautos didvyrio vaizdinį. Epo herojus „Didysis Radvilas“ („Magnus Radivilus“), būsimas „tėvynės tėvas“ („patriae pater“) – Mikalojus Radvilas Rudasis – gimsta šlovingoje šeimoje tam, kad „stiprintų Lietuvos respubliką“ („rem Lituanam“), apgintų jos sienas, padrąsintų piliečius ir išaukštintų tėvynės garbę. Kad pajėgtų tarnauti tėvynei, herojus nuo vaikystės uoliai ugdomas: jis išmoksta remtis Dorybe, įgyja tikros išminties ir ryžto „tapti tėvynei piliečiu, tėvu ir vyru“. Nepaprasta iškalba jis sutelkia lietuvius ir įkvepia jiems drąsos kautis dėl tėvynės laisvės su žiauriu ir teisės nepažįtančiu Maskvos „tironu“. Už „Herojaus Radvilo“ – visa Lietuvos praeitis: jam galią teikia skyde pavaizduota tautos istorija, iškalti legendinio romėnų kunigaikščio Libono, valdovų Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Kęstučio ir Vytauto žygiai. Taigi Radvilas – Lietuvos istorijos paveldėtojas, tęsėjas, gynėjas. Būtent į jį, kaip į vertą įpėdinį, kaip į „Lietuvos viltį“, į „mūsų Imperijos patikimiausią šviesą“ („spes Litauum“, „lux fidissima nostri Imperii“) sapne prieš Ulos mūšį

⁹⁹ „Septicollis Lituaniae caput Palaemoniarum urbium Vilna [...] illustrissimi domini d. Ludovici Constantini [...] Pociey [...]“, in: *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI-XVIII saeculi. Vilniaus pasveikinimas. XVI-XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 368–381.

¹⁰⁰ [Jan Glinski], *Giedimin Zyjacy Potomnosci Xiżęcemi Zaszczyty w Nieodrodných Następcach Czasu Imienin Jasnje Wielmożnego JMCI Xiędza Jerzego z Wielkich Xiżąt Litewskich Połubinskiego Archydyakona Diecezyi Wilenskiej [...]*, [s. n., s. a.], I. A₂–A₃.

kreipiasi iš Elisijo sodų nužengusi Vytauto vėlė. Būtent jam Vytautas perduoda priesaką apginti tėvynę, tėvų garbę ir „Lietuvos istoriją“. Taikos metais Radvilas – ramybės, teisingumo ir žmoniškumo saugotojas tėvynėje. Respublikos gerovei jis tarnauja nuostabia senatoriaus iškalba: ja padeda piliečiams skirti gera nuo bloga. Epo herojus – tarpininkas tarp savo tautos, savo tėvynės ir Dievo. Vieša malda jis prašo Viešpaties pagalbos saviesiems prieš lemtingąjį mūšį, o palikdamas pasaulį meldžia „didįjį Tėvą“ „pasigailėti lietuvių“ ir „galin-gai Lietuvai suteikti skeptrą, garbę ir šlovę“ – taigi atkurti Lietuvos karalystę. Radvilas Respublikoje – moralinės tvarkos ir visuomeninės darnos saugotojas. „Brangiausiam tėvui“ mirus, tvarka ir darna sugriūvanti. Herojaus netektį apraudanti ir sukrėsta tėvynės gamta. Tvarką ir darną atkuria, viltį sugrąžina herojaus sūnus Kristupas Radvilas, kuris seka tėvo žygiais – „Lietuvos Respubliką gina ginklu ir puošia įstatymais“ („Res Litavas armis tutatur, legibus ornat“)¹⁰¹. Šiuo Renesanso laikais sukurtu idealaus didiko vaizdiniu žavisi ir juo su visuomene dalijasi Apšvietos laikų Lietuvos intelektualai. 1791-aisiais išleistame ir Nestorui Kazimierui Sapiegai dedikuotame *Sapiegų gyvenimų* antrajame tome Kazimieras Kognovickis cituoja Radvano *Radviliadą* ir nurodo sumenkusiems amžininkams kaip sektiną pavyzdį XVI a. narsiųjų „Litalanų“ pilietines dorybes¹⁰².

Didiko netektis LDK kultūroje suvokiama kaip tėvynę ir Respubliką ištinkanti skaudi nelaimė, kaip Dievo bausmė. Matėme, kad ji gali būti siejama net su visuomeninės tvarkos, „Lietuvių pasaulio“ griūtimi, su tautos „pamišimu“, bendro proto praradimu. M. Radvilas Rudasis, mirus pusbroliui M. Radvilui Juodajam, 1565-ųjų gegužės 31-ąją rašo karaliaus sekretoriui Mikalojui Naruševičiui: „Viešpats Dievas savo šlovei teikėsi pasiimti iš šio pasaulio mūsų Respublikai labai reikalingą, naudingą mūsų viešpatį, senatorių, viešpatį Vilniaus vaivadą, mūsų brolių [...] kai Viešpats Dievas už savo žmonių nuodėmes norėjo juos nubausti, tuomet paprastai teikėsi iš jų rato paimti stiprius vyrus,

¹⁰¹ Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 12–13, 20–21, 28–29, 128–131, 140–157, 186–187, 218–225, 230–243.

¹⁰² [Kazimierz Kognowicki], *Zycia Sapiehow y Listy od Monarchow, Ksiązqt i rożnych panujqcych do tychże pisane*, t. II, Warszawa: Drukarnia Nadwor. J. K. Mci. i P. K. E. Naro., 1791, p. 4–5, 8–10.

dėl ko liaudis be savo vadų visuomet patiria savo Respublikos nesėkmes...“¹⁰³ M. K. Radvilas Našlaitėlis greičiausiai 1578 m. rašytame laiške Vilniaus kaštelionui Jonui Chodkevičiui užjaučia šį dėl Gardino seniūno Aleksandro Chodkevičiaus mirties ir teigia: „visa Lietuva gali vaikščioti gedulo gobtuvais apsigobusi, nes iš tiesų griūva tėvynė, kai dideli viešpačiai, o ypač kai naudingi patricijai pasitraukia“ („rujna bywa ojczyzny, gdy wielkich panów a zwłaszcza godnych patrycyuszów schodzi“)¹⁰⁴.

Didelių Viešpačių ir garsių Kunigaikščių, o ypač gerų, mirtis yra labai graudi ir Respublikoms pavojinga, ir visų luomų žmonėms turi būti baisi. [...] Mat, Viešpats arba Kunigaikštis yra tas didelis ir aukštas medis, aprašytas Pranašo Danieliaus, kuris vaisių pilnas ir kurio lapai nuostabūs, po kuriuo, kaip kokie žvėreliai, visa namų šeimyna ir valdiniai, o jo šakose, kaip paukšteliai, jo mylimiausi vaikeliai ir palikuonys laisvai gyvena, ir kiekvienas kūnas laukia iš jo maisto. Ir kaip šitokio daugeliui naudingo medžio nuoširdžiai nesigailėti, kai jis, mirties pakirstas, nuvirsta? [Viešpačių mirtis] pavojinga, nes Viešpačiais ir Kunigaikščiais kaip pamatiniais pilioriais visa Respublika remiasi: vienam jų pasitraukus, ji dažnai menksta ir silpsta. Vienas geras ir brangią Tėvynę mylintis Viešpats yra naudingesnis už parengtą daugiatūkstantinę kariuomenę. [...] Mirus vienam geram Viešpačiui arba Kunigaikščiui paprastai visa Respublika sudreba. [...] Pagaliau, didžių Viešpačių ir Kunigaikščių mirtis turi būti visiems baisi, nes, jeigu Viešpats, galingas liūtas, negali mirties išvengti, jei Kunigaikštis, sparnuotas erelis, negali nuo jos pabėgti, kaip nuo jos apsigins silpnas šunytis ir mažas žvirblėlis – žemiausio luomo ir vargšas žmogus? –

sakoma jau minėtame Vidzevičiaus „Pamoksle laidojant Šviesiausiąjį Viešpatį Mikalojų Kristupą Radvilą“¹⁰⁵. Atkreiptinas dėmesys: LDK raštija, kalbėdama apie didikus, drąsiai pasitelkia karaliaus, valdovo semantiniam laukui priklausančius medžio, saulės, dangaus šviesulio simbolius¹⁰⁶.

¹⁰³ Józef Jasnowski, *op. cit.*, p. 294–295; Raimonda Ragauskienė, *op. cit.*, p. 87.

¹⁰⁴ *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacyje, listy i akta z lat 1576-1586*, wydał X. Ignacy Polkowski, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1887, p. 144.

¹⁰⁵ [Marcin Widziewicz], *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oświeconego Pana Jego Męci Pana Mikolaia Chrystofa Radziwila [...]*, I. A₃.

¹⁰⁶ Jean-Paul Roux, *op. cit.*, p. 43–47.

Didikas, kaip ir valdovas, atlieka svarbų tautos telkėjo, vienytojo vaidmenį. Draugiškumas, žmoniškumas, maloningumas – daugelyje LDK tekstų pabrėžiama didiko dorybė. Didikas palyginamas su piliečius traukiančiu magnetu. Tautą vienijančio, piliečius telkiančio didiko vaizdinys išlieka gyvas net ir kritiško žvilgsnio į senąją aristokratiją nevengusioje Apšvietos raštijoje. Garsiausias to meto ne tik Lietuvos, bet ir Abiejų Tautų Respublikos pamokslininkas, valdovo reformų šalininkas Mykolas Pranciškus Karpavičius 1784-aisiais Nesvyžiaus pilies bažnyčioje iškilmingu pamokslu sveikina į Lietuvą atvykusį Stanislovą Augustą Poniatovskį. Didelę pamokslo dalį jis skiria Nesvyžiaus šeiminkui Vilniaus vaivada Karoliui Stanislovui Radvilui ir „didžiai kunigaikščių Radvilų giminei“, „dideliems Radvilų namams ir didžiam vardui“, kurie „surburia visas lietuvių tautos sielas“ ir sujungia jas su karaliumi. „Matome šiuose šlovingiausiuose kunigaikščio namuose visą lietuvių tautą, susijungiančią su savo tautą mylinčiu karaliumi dvasios, proto, širdies ir siekių vienovėje – tai yra išlikusios piliečių dorybės įrodymas“, – skelbia Karpavičius. O kreipdamasis į kunigaikštį Radvilą, sako: „paguodėte savo namuose monarchą, kad tautoje dar tikrai išlikusi pilietinė dorybė, ir įamžinote savo namuose monarchų ir tautos tikėjimą, kad kunigaikščių Radvilų giminė nesiliaus buvusi tikrasis tėvynės pamatas ir valdovo autoritetą saugančių teisių atrama.“¹⁰⁷

Taigi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštija sukuria ir viešajame gyvenime įtvirtina idealų didiko kaip tėvynės tėvo, tėvynės kolonos vaizdinį. Daugeliu atvejų šis vaizdinys paremtas Romos Respublikos tradicija ir jos autorių ginta dorybingo piliečio, „gerojo vyro“ (*vir bonus*) samprata.

Didikas Lietuvos raštijoje iškyla kaip Respublikai svarbių vertybių ir idėjų įkūnytojas, liudytojas, saugotojas. Išskirtinė jo dorybė – ištikimybė ir tarnystė Respublikai, asmeninės gerovės aukojimas bendrajam gėriui. Radvilai, Chodkevičiai, Sapiegos ir kiti didikai aukštinami kaip įstatymų gynėjai, piliečių teisių ir laisvių sergėtojai. Su didiko garbingu elgesiu siejama moralinė ir socialinė tvarka valstybėje.

¹⁰⁷ Adam Stanisław Naruszewicz, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wydała Magdalena Bober-Jankowska, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2008, p. 350–353.

Didikai LDK kultūroje tarsi perima senųjų didžiųjų kunigaikščių simbolinius vaidmenis, jų priedermę rūpintis valstybės likimu, teisingumu, savo paveldėtomis, išsiugdytomis, įkūnytomis dorybėmis teikti bendrapiliečiams garbingo elgesio pavyzdį, saugoti visuomenėje moralinę tvarką. Didikai, kaip ir didieji Lietuvos kunigaikščiai, kildinami iš legendinių Romos kunigaikščių. Jie pristatomi kaip senųjų Lietuvos valdovų Gedimino, Algirdo, Vytauto darbų tęsėjai. Mitinėje ir istorinėje tautos praeityje įsišaknijusios didikų giminės suteikia visai Lietuvos politinei bendruomenei, visai Respublikai laiko pastovumo, „amžinumo“, egzistencijos tvarumo patirtį. Politinę tautą vienijantis, jungiantis didikas LDK kultūroje tarsi kompensuoja telkiantį valdovo vaizdinį. Ne valdovas, o didikas tampa Lietuvos suverenumo ženklu. Jis vaizduojamas ginantis LDK Respubliką nuosekliau už valdovą, o kartais – ir prieš valdovo valią.

XVI–XVII amžių raštijos sukurtas ir išplėtotas idealus didiko vaizdinys išlieka gyvas ir Apšvietos kultūroje. Taigi jis tapo svarbia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės tapatybės dalimi.

Žinoma, greta aptarto panegirinės, proginės literatūros tapyto kilnaus didiko portreto LDK kultūroje nestigo ir labai kritiškų, ironiškų, sarkastiškų didiko atvaizdų. Bet tai jau būtų kita, kitų šaltinių apžvalgos reikalaujanti tema.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

[AGRIPA VENCLOVAS], „Venclovo Agripas Lietuvos laidotuvių kalba apie Joną Radvilą“, iš lotynų kalbos vertė Ramunė Dambrauskaitė, in: *Literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, Nr. 51 (3), p. 124–136.

ANTONIEWICZ MARCELI, *Protoplaści ksiąząt Radziwiłłów. Dzieje mitu i meandry historiografii*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011.

„Applausus Academiae Soc. Iesu in solenni illustrissimi domini d. Leonis Sapieha palatini Vilnensis [...] ad sui palatinatus metropolim ingressu auditus super publica Fortitudinis, Sapientiae, Pietatis theatra. Vilnae, 1623 19 Septembris“, in: *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi. Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitė, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 264–271.

AUGUSTYNYIAK URSZULA, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper, 1992.

AUGUSTYNYIAK URSZULA, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa: Semper, 2004.

- „Epicedia in funebres exequias et celebritatem supremi diei, religiosissimi amplissimique viri, reuerendissimi domini, d. Valeriani episcopi Vilmensis...“, in: *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi. Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 100–111.
- BARDACH JULIUSZ, „1791 metų Gegužės 3-osios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas“, in: *Konstytucja 3 Maja 1791 = 1791 Gegužės 3-osios Konstitucija = The Constitution of May 3, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002, p. 81–123.
- BOJERIS LAURENCIJUS, *Karolomachija*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992.
- BYŠEVSKA LIUDVIKA, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis* = Ludwika Byszewska, *Žurnal podróży do Wilna z roku 1786*, vertė Vyturys Jarutis, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
- DAUGIRDAS SAMUELIS, *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžiųjų bei narsių žygių aprašymas*, parengė Regina Koženiauskienė ir Kęstutis Gudmantas, iš lenkų kalbos vertė Regina Koženiauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Do Jasnie Oświeconego Xiążęcia JMCI Alexandra Sapiehy Kanclerza Wielkiego y Marszałka Trybunału Głow. W. X. Lit. od X. X. Piarów Litewskich, 1789 gbra 15*, Wilno: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey S. P., [s. a.].
- Do Jasnie Oświeconego Xiążęcia JMCI Karola Radziwiłła Woiewody Wileńskiego. Z okoliczności ofiarowanego Rzeczypospolitey Legionu 6210 Ludzi*, [s. n., s. a.].
- [GLINSKI JAN], *Giedimin Zyjący Potomności Xiążęcemi Zaszczyty w Nieodrodných Następcach Czasu Imienin Jasnie Wielmożnego JMCI Xiędza Jerzego z Wielkich Xiążąt Litewskich Połubinskiego Archydyakona Diecezji Wileńskiej [...]*, [s. n., s. a.].
- [GOŁĘMBIOWSKI CHRZYSTOM], „Poiedynek Smierci z Zyciem, Na Pogrzebie [...] Krzysztofa Zygmunta Paca, Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kanclerza [...] Zaobną Mową Przez X. Chryzostoma Gołęmbiowskiego [...] Reprezentowany“, in: Jan Ostrowski Daneykowicz, *Swada Polska y Lacinska albo Miscellanea Oratorskie Seymowe, Weselne, Kancellaryjne, Listowne, Kaznodzieyskie, Pogrzebowe, Statystyczne, Panegiryczne, Elogiarne, Inskrypcyjne, y inne różne [...]*, Lublin: w Drukarni J. K. M. Collegium Societatis Jesu, 1745, t. I, kn. V, p. 173–195.
- [GOŠTAUTAS ALBERTAS], „Albertus Gastold, Palatinus Vilmensis, Bone Sphortie, Regine Polonie. Contra ducem Constantinum de Ostrogk et contra Radivillones“, in: *Acta Tomicianae*, per Stanislaum Gorski, t. VII, 1859, p. 258–269.
- [GOŠTAUTAS ALBERTAS], „Albertas Goštautas, Vilmniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienė, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilus“, iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaitė, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Pradai, 2000, p. 31–54.
- „Gratulationes Serenissimo ac Potentissimo Principi, Sigismvndo III. D. G. Regi Poloniae Magnoque Duci Lithuaniae, etc. etc., Vilnae: Typis Illustriss. Principis Nicolai Christophori Radiuili. M.D.LXXX.IX“, in: *Kalbų varžybos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų ir didikų sveikinimai*, parengė, iš lotynų kalbos vertė Eugenija Ulčinaitė,

- Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, p. 126–215.
- GUDAVIČIUS EDVARDAS, „Valdovas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius: Aidai, 2001, p. 734–752.
- [HASIUSZ JAKUB], *Kazanie na dzień naznaczony pogrzebowi Jasnie Wielmożnego Pana P. Iana Karola Chodkiewica [...]. Miane w Nieświeżu w Kościele Societatis Iesu przez X. Jakvba Hasivsza teyże Societatis Theologa roku MDC XXII dnia nouemb. XVI*, [s. n., s. a.].
- [HŁASKO ZENON], *Kazanie przy weysciu do Katedry Jasnie Oswieconego Xiążęcia JMCI Stefana Giedroycia Biskupa Zmudzkiego [...] Przez J. X. Zenona Hłaskę Kaznodziei Katedralnego miane w Worniach dnia 12. lipca*, Wilno: Drukarnia J. K. Mci Akademicka, 1778.
- Imagines Heroum [...] Illustrissimo Excellentissimo Domino D. Joani Nicolao Chodkiewicz [...]*, Vilnae: Typis S. R. M. Academicis et Rei-Publ. Societatis Jesu, 1766.
- In Solenni Ingressu Gratulatio Vilnae MDCCLXII die 16 maji*, [s. n., s. a.].
- JASNOWSKI JÓZEF, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515-1565)*, Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2014, reedycja z 1939 roku.
- KEMPA TOMASZ, „Listy Radziwiłłów z okresu unii lubelskiej (1568-1569)“, in: *Zapiski Historyczne*, 2004, t. LXIX, s. 4, Toruń, p. 87–109.
- KEMPA TOMASZ, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549-1616), wojewoda wileński*, Warszawa: Semper, 2000.
- [KOGNOWICKI KAZIMIERZ], *Zycia Sapiehow y Listy od Monarchow, Książąt i różnych panujących do tychże pisane*, t. I, Wilno: Drukarnia J. K. Mości przy Akademii, 1790.
- [KOGNOWICKI KAZIMIERZ], *Zycia Sapiehow y Listy od Monarchow, Książąt i różnych panujących do tychże pisane*, t. II, Warszawa: Drukarnia Nadwor. J. K. Mci. i P. K. E. Naro., 1791.
- [KOJALAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS], *Historiae Lituanae Pars prior. De rebus Litanorum ante susceptam Christianam Religionem coniunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae libri novem auctore P. Alberto Wiiuk Koialowicz, Soc. Iesu S. T. H. D.*, Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri, 1650.
- [KOJALAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS], *Historiae Lituanae Pars altera seu de rebus Litanorum a coniunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad Unionem eorum Dominiorum libri octo auctore Alberto Wiiuk Koialowicz, Societatis Iesu S. Theologiae doctore*, Antverpiae: apud Iacobum Meursium, 1669.
- KOJALAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS, „Radvilų metraštis, glaustai išdėstantis šviešiausiosios kunigaikščių Radvilų giminės darbus“, iš lotynų kalbos vertė Darius Antanavičius = Albertvs Wiivk Koialowicz, „Fasti Radiviliani gesta illustrissimae domus ducum Radziwiłł compendio continentes“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, redagavo Ona Daukšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, d. 1, p. 218–447.
- KOJELAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS, *Lietuvos istorija*, iš lotynų kalbos vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988.

- KORCZAK LIDIA, *Litewska rada wielkksiążęca w XV wieku*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1998.
- KORCZAK LIDIA, *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2008.
- KOŽENIAUSKIENĖ REGINA, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- [KULIŃSKI JÓZEF], *Smiertelne Zwłoki Jasnie Wielmożnego Iegomości Pana [...] Jana Friderika Sapiehy Kanzlerza Wielkiego W. X. Litewskiego [...]*, Lublin: Drukarnia J. K. M. Coll. Soc. Jesu, 1753.
- KUOLYS DARIUS, *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- LAZUTKA STASYS, GUDAVIČIUS EDVARDAS, „Deodato Septenijaus Goštautų „Panegirika““, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 81–89.
- Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, t. I, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1998.
- Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, t. II, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2001.
- Listy polskie XVI wieku*, pod redakcją Kazimierza Rymuta, t. III, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2004.
- MAŁKOT FRANCISZEK, *Tureckich i inflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu głos = Pranciškus Malkotas, Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, iš lenkų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa narodowego, 2016.
- [MISZTOŁĘ ANTONIUS ALOYSIUS], *Historia Illustrissimae Domus Sapiehane [...]*, Vilnae: Typis Universitatis Societatis Jesu, 1724.
- NARUSZEWICZ ADAM STANISŁAW, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wydała Magdalena Bober-Jankowska, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2008.
- NIEDŹWIEDŹ JAKUB, *Nieśmiertelne teatra sławy. Teoria i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia akademicka, 2003.
- NIENDORF MATHIAS, *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.
- NIENDORF MATHIAS, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais naujaisiais amžiais (1569–1795)*, iš vokiečių kalbos vertė Indrė Dalia Klimkaitė, Vilnius: Mintis, 2010.
- [NIESIECKI KASPER], *Korona Polska przy Złotej Wolności [...]*, t. III, Lwow: Drukarnia Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1740.
- [NIESIOŁOWSKI KAZIMIERZ], *Otia publica vix domestica proŹnoty roŹne, publiczne, domowe, dawne, poŹniejszye, teraŹniejszye, nowe [...]*, [Pińsk: Nowa typografia], 1743.
- OLIZAROVIJUS ARONAS ALEKSANDRAS, *Apie politinę Źmonių sąjungą*, iš lotynų kalbos vertė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Aidai, 2003.

- [OLSZEWSKI JAKUB], *Kazania albo Tytvy przez wielebnego xiędza Jakuba Olszewskiego Soc. Iesu S. Theolog. doktora kaznodzieię farskiego wileńskiego. Rożnych lat rożnym osobom wystawione znowu teraz w Drukarni Wileńskiej Soc. Iesu ponowione*, [Wilno: Druk. Akad. S. I.], 1645.
- Oratio sub Solennem in Cathedram Ingressum Illustrissimi et Excellentissimi Domini Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Vilnensis Ignatij ex Ducibus Roxolanis Masalski Nomine Conventus Vilnensis S. Spiritus Ordinis Praedicatorum Habita die 16. mensis maji anno 1762*, Vilnae: Typis S. R. M. Ord. Min. S. Fran. Conv., [s. a.].
- [PAC MICHAŁ KAZIMIERZ], *Testament Michała Kazimierza Paca Wdy Wileńskiego Hetmana W. Ks. Litewskiego, pisany w Wilnie 4 Lipca 1675 r.*, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, MAB, f. 273–2426.
- PETRAUSKAS RIMVYDAS, *Galia ir tradicija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gimi- nių istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2016.
- PETRAUSKAS RIMVYDAS, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struk- tūra – valdžia*, Vilnius: Aidai, 2003.
- PETRAUSKAS RIMVYDAS, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vė- lyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslų akademija, Naujasis Židi- nys-Aidai, 2017.
- Plausus Illustrissimo Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Domini Joani Dominico De Łopacin Łopacinski Episcopo Samogitae in Ejus Solenni Consecratione Instituti a Provincia Litvana Societatis Jesu*, Vilna: Typis Academicis, 1762.
- [PROTASIEWICZ WALERYAN], „Votum Waleryana Biskupa Wileńskiego na Unią Ko- rony z Litwą“, in: *Dziennik Warszawski*, Warszawa, 1826, t. V, Nr. 15, p. 175–176.
- [PRZYPKOWSKI SAMUEL], *Żywot Jaśnie Oświeconego Księcia Bogusława Radziwiłła, z rękopismów wydał Tytus Działyński*, Poznań i Trzemeszno: Księgarnia Walentego Stefańskiego, 1840.
- RADVANAS JONAS, *Radviliada*, parengė, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vil- nius: Vaga, 1997.
- [RADZIWIŁŁ KRZYSZTOF], „Mowa J. O. Xiążęcia Jmci Krzysztofa Radziwiłła Hetmana Polnego Wielkiego Xięstwa Litewskiego na pogrzebie J. W. Jmć Xiędza Wołowicza Biskupa Wileńskiego“, in: Jan Ostrowski Daneykowicz, *Swada Polska y Lacinska albo Miscellanea Oratorskie Seymowe, Weselne, Kancellaryjne, Listowne, Kaznodzieyskie, Pogrzebowe, Statystyczne, Panegiryczne, Elogiarne, Inskrypcyjne, y inne różne [...]*, Lublin: w Drukarni J. K. M. Collegium Societatis Jesu, 1745, t. I, kn. VI, p. 9–11.
- RAGAUSKIENĖ RAIMONDA, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvilas Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002.
- RISINSKIS SALIAMONAS, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, parengė ir iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- ROTUNDAS AUGUSTINAS, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 5), iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, Vilnius: Pradai, 2000, p. 116–275.

- ROUX JEAN-PAUL, *Karalius. Mitai ir simboliai*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Aidai, 2007.
- Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe*, Petersburg: Drukarnia b. Suszyńskiego, 1890, t. 1.
- SARBIEVIJUS MOTIEJUS KAZIMIERAS, *Maršalo lazda, parodyta laidojant LDK maršalą Joną Stanislovą Sapięgą*, iš lenkų kalbos vertė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017.
- Scriptores rerum polonicarum*, t. VIII: *Archiwum domu Radziwiłłów*, Kraków: Drukarnia W. L. Anczyca i Spółki, 1885.
- „Septicollis Litvaniae caput Palaemoniarum urbium Vilna [...] illustrissimi domini d. Ludovici Constantini [...] Pociey [...]“, in: *Gratulatio Vilnae. Textus electi XVI–XVIII saeculi. Vilniaus pasveikinimas. XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 368–381.
- SKINNER QUENTIN, *The foundations of modern political thought*, t. 1: *The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, reprinted 1994.
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576-1586*, wydał X. Ignacy Polkowski, Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1887.
- Statut Vjalikaga Knjastva Litouskaga 1588*, vyriausiasis redaktorius I. P. Šamjakin, Minsk: Vydavectva „Belaruskaja Saveckaja Encyklapedyja“.
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego od Naiśniejszego Hospodara Krola Iego Mosci Zygmunta III. na Koronacyey w Krakowie w roku 1588 wydany*, Wilno: u Leona Mamonicz, 1614.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego Od Naiśniejszego Hospodara Krola I. M. Zygmvnta III. Na Koronacyey w Krakowie Roku 1588. wydany. Teraz zaś Trzeci raz z przyłożeniem Constituciy tak Koronie, iako y W. X. L służących zaraz pod Artykułami położonych, Textv Samego Statvtv Niczym Nieodmieniaiąc, Do Drvkv Podany*, Warszawa: w drukarni Piotra Elertá K. I. M. Typ: R. P., 1648.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, naprzod, zá Naiśniejszego Hospodara Krola Iego Mosci Zygmvnta III. w Krakowie w roku 1588, drugi raz w Wilnie, w roku 1619, z pokazaniem zgody y różnice Statutow Koronnych y W.X.L., trzeci raz, za Naiśniejszego K.I.M. Władysława IV, w Warszawie, w roku 1648, z przydaniem Constituciy od roku 1550 do 1647, teraz zaś, czwarty raz, za szczęśliwe panującego, Naiśniejszego Krola iego Mosci Iana Trzeciego z przyłożeniem pod Artykuły, Constituciy Seymowych od Seymu roku 1550. aż do Seymu roku 1690. oboygū narodom służących (textu samego niwczym nie naruszaiąc) drukowany*, Wilno: w drukarni Akademiej Societatis Iesu, 1693.
- STRYJKOWSKI MACIEJ, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, przez Miłkołaja Malinowskiego, Warszawa: Księgarnia Gustawa Leona Glückberga, 1846, t. I.
- STRYJKOWSKI MACIEJ, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, opracowała Julia Radziszewska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978.

- TEREŠKINAS ARTŪRAS, *Imperfect Communities. Identity, Discourse and Nation in the Seventeenth-Century Grand Duchy of Lithuania*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
- „Tranzakcija familiyna, pomiędzy Ianem Chodkiewiczem a Mikołaiem Radziwiłłem i iego synowcem Mikołaiem Krzysztofem Radziwiłłem“, in: *Dziennik Warszawski*, Warszawa: Drukarnia N. Glücksberga, 1897, t. VII, Nr. 22, p. 287–288.
- VASILIAUSKAS ARTŪRAS, „Antika ir sarmatizmas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas ir kiti, Vilnius: Aidai, 2001, p. 13–31.
- VOLANAS ANDRIUS, „Apie politinę arba pilietinę laisvę“, iš lotynų kalbos vertė Marcelinas Ročka, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 50–181.
- VOLANAS ANDRIUS, „Laidotuvių kalba pagerbiant Mikalojų Radvilą“, iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė, in: Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Marcelinas Ročka ir Ingė Lukšaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 276–291.
- [WIDZIEWICZ MARCIN], *Kazanie na pogrzebie Jasnie Oświeconego Pana Jego Mści Pana Mikolaia Chrystofa Radziwila [...]. Miane w kościele Nieświeskim Societatis Iesu. 9 dnia kwietnia roku Pańskiego 1616*, Wilno: Drukarnia Leona Mamonicza, [s. a.].
- [WIDZIEWICZ MARCIN], *Kazanie na pogrzebie Prześwietnego y Przewielebniego w Chrystusie Oyca y Pana Benedikta Woyny Biskvpa Wileńskiego Primasa W. X. Litewsk. Miane w Kościele Kathedralnym Wileńskim 1. dnia marca roku Panskiego 1616*, Wilno: Drukarnia Leona Mamonicza, [s. a.].
- Zbiór pomników Reformacji Kościoła polskiego i litewskiego. Zabytki z wieku XVI-go*, Wilno: Skład główny w księgarni nauczycielstwa polskiego w Wilnie, 1925.
- Zebranie Rymow z różnych okolicznosci pisanych mianowicie imieniem Konwiktu Szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum*, w Wilnie: w Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitey u Scholarum Piarum, 1779.
- Zrzodlopisma do Dziejow Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, oprac. A. T. Działyński, Poznań, 1861, d. II.

The Image of the Nobles in the Writings of the Grand Duchy of Lithuania

S u m m a r y

Based on sixteenth-eighteenth-century texts (the nobles' letters, wills, panegyric and occasional literature dedicated to them, dedications in historical, philosophical, legal, and religious books), this paper analyses the image of the nobles as it arises in the writings of the Grand Duchy of Lithuania. The article interprets the meanings of this image and discusses the emerging social and political roles of the nobles.

From the sixteenth century, literature closely associated the nobles with the republic of the Grand Duchy of Lithuania: the political community of the state of Lithuania, its rights, freedoms, and sovereignty. In his letter to Mikalojus Radvila Rudasis of 1551, Mikalojus Radvila Juodasis vividly described a noble's connection with his republic: '[we] are appointed the Guardians in the Grand Duchy of Lithuania'.

Not the rulers but the nobles are shown as the authors of the Statutes of Lithuania and the custodians of the history of Lithuania. It was for the nobles – the Sapiega and the Radvila as the protectors of the nation's law – that the Third Statute of Lithuania was regularly reprinted between the sixteenth and the eighteenth centuries. It is to them that Albertas Kojalavičius-Vijūkas, the greatest seventeenth-century historian of the Grand Duchy of Lithuania, entrusts the history of Lithuania in the forewords and commits them to take care of the continuity of the Lithuanian nation. The whole history of Lithuania is publicly identified with the history of the Radvila family.

Occasional literature of the Grand Duchy of Lithuania established and consolidated, in public life, an ideal image of a noble as 'the father of the homeland', 'the father of the nation', and a pillar of the homeland. In many instances, this image rests on the tradition of the Roman Republic, and the concept of the virtuous citizen and the 'good man' (*vir bonus*) defended by its authors. Having nurtured his eloquence and mastered the secrets of rhetoric, the noble is capable of ruling a free nation not by violence but by persuasion.

In the writings of Lithuania, the noble arises as an embodiment and guardian of, and a witness to the values and ideas relevant to the Republic. His exceptional virtues include loyalty and service to the Republic and sacrifice of his personal prosperity for the common good. It is these moral imperatives that the nobles pass over to their progeny in their testaments. Occasional literature extolls the

Radvila, the Chodkevičius, the Sapiega, and other nobles as the custodians of the citizens' rights and freedoms. A noble's honourable conduct is linked to the moral and social order in the state.

In the culture of the Grand Duchy of Lithuania, the nobles seem to assimilate the symbolic roles of the ancient grand dukes and their obligation to safeguard the fate of the state and justice. With their inherited, nurtured, and embodied virtues, they give their fellow citizens an example of ethical behaviour and protect moral order in the state. Like the grand dukes of Lithuania, the nobles are derived from the legendary Roman princes. They arise as the successors to the deeds of the ancient Lithuanian rulers Gediminas, Algirdas, and Vytautas. Rooted in the mythical and historical past of the nation, the families of the nobles impart the experience of temporal stability, 'eternity', and existential sustainability to the entire political community of Lithuania and the whole Republic. A noble that unites the political nation seems to compensate for the rallying image of the ruler in the culture of the Grand Duchy of Lithuania. It is not the ruler but the noble that becomes the symbol of Lithuania's sovereignty. In literature, he is depicted as protecting the Republic of the Grand Duchy of Lithuania more consistently than the ruler, and sometimes even against the ruler's will.

The ideal image of the noble created and developed in the writings of the sixteenth-seventeenth centuries retains its relevance in the culture of the Age of Enlightenment. This image became an essential part of the political identity of the Grand Duchy of Lithuania.

KEYWORDS: the nobles; lords; fathers of the homeland; image; virtues; republic; Radvila; Chodkevičius; Sapiega.

Gauta 2019 05 31

Priimta 2019 06 19